

TIMO D'HOLLOSY

Interieur-
onderzoek
Huis Cohen
aan de
Zuidsingel
(1780)

Verborgen achter paarse ruitjes

Achter de paarse ruitjes van Huis Cohen ligt een uniek interieur verscholen. Naast de hoge rijkdom en kwaliteit ervan blijkt het ook een schat aan informatie te bevatten over de wooncultuur aan het eind van de 18e eeuw, en specifiek over die van de rijke Amersfoortse koopmansfamilie Cohen.

▲ Voorbeeld van de rijke decoratie in Huis Cohen (plafond, wand en porte-brisée in de grote zaal op de eerste verdieping).

◀ Vogelvluchtopname van Huis Cohen.
Google Earth

Alle tekeningen en foto's zonder bronvermelding zijn gemaakt door de auteur.

- 1 T. d'Hollosy, *Bouwhistorische verkenning Huis Cohen, Zuidsingel 38 Amersfoort* (afstudeeropdracht 1 Bouwhistorie en Restauratie, Hogeschool Utrecht, 2020)
- 2 T. d'Hollosy, 'Stadspaleis onder de loep: bouwhistorisch onderzoek van Huis Cohen aan de Zuidsingel, 1643-2022', *Flehite* 23 (Deventer 2022) 74-119. Om dit artikel ook zelfstandig leesbaar te maken, is enige herhaling van informatie uit het voorgenoemde artikel onvermijdelijk.
- 3 Hierbij kan Benjamins echtgenote Chaele Abraham Meijer niet ongenoemd blijven. Hoewel op papier nog sprake is van rechtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen, bestond in de 18de eeuw binnen het (elite)huwelijk veelal een grote mate van gelijkwaardigheid. Aangenomen mag worden dat Chaele een belangrijk aandeel in de besluiten rond de verbouwing van het huis heeft gehad, temeer daar zij ook een voorname taak in het bestieren van het huishouden én de ontvangst van gasten had: A. van Leeuwen, 'Hollandse Flora's; over elitevrouwen en hun luthoven aan het einde van de zeventiende eeuw', *Cascade: bulletin voor tuinhistorie* 20 (2011) nr. 2, p. 31-45).
- 4 Onder interieur wordt verstaan: 'een samenstel van één of meer ruimten (structuur, onderlinge relatie en ruimtelijke verhoudingen, omsloten door het exterieur), de afwerking van de wanden, vloeren en plafonds (B.M. Laan (red.). 'Achter gesloten deuren: Bronnen voor interieurhistorisch onderzoek 1800-1950', *Jaarboek Cuypergenootschap 2000* (Rotterdam 2000) 5. Roerende zaken – ook onderdeel van het interieur – zijn in Huis Cohen niet meer aanwezig.
- 5 T. d'Hollosy, *Bouwhistorische deelontleding: interieuranalyse Huis Cohen, Zuidsingel 38 Amersfoort* (afstudeeropdracht 2 Bouwhistorie en Restauratie, Hogeschool Utrecht 2021)

Huis Cohen is het 18e-eeuwse stadspaleis aan de kop van het kloostercomplex van de Zusters van Onze Lieve Vrouw van Amersfoort langs de Zuidsingel, bij velen beter bekend als het *Huis met de Paarse Ruitjes*. Naar aanleiding van de aankomende herontwikkeling van het klooster is het bouwhistorisch onderzocht.¹ De resultaten hiervan zijn in het vorige jaarboek uitvoerig aan bod gekomen.²

Er is veel informatie naar voren gekomen over hoe de puissant rijke Joodse *parnas* (bestuurder synagoge), tabakshandelaar en bankier Benjamin Cohen het bestaande huis op deze locatie (*Huize Van Hoorn*, in 1649 door Pieter van Hoorn gebouwd) in 1780 liet verbouwen tot het rijke patriciërshuis zoals we dat nu kennen. Cohen heeft Huize Van Hoorn van een extra etage voorzien en het exterieur in de net opkomende neoclassicistische stijl gebracht. Met name de voorgevel kreeg een geheel nieuw uiterlijk met natuurstenen bekleding, schuiframen en een rijk geprofileerde kroonlijst. Het interieur liet hij in de op dat moment modieuze Lodewijk XVI-stijl afwerken.³

Verrassende vaststelling tijdens het bouwhistorisch onderzoek was dat niet alleen het exterieur, maar ook vrijwel het gehele interieur sindsdien haast onveranderd is gebleven.⁴ Het geheel van meer dan veertig kamers en ruimtes bevindt zich vrijwel in originele 18e-eeuwse staat. De kwaliteit van afwerking is enorm hoog en de gebruikte materialen ongekend rijk. Cohen heeft kosten noch moeite gespaard om van het voor Amersfoortse begrippen al bijzonder rijk en fraai uitgevoerde Huize Van Hoorn een waar stadspaleis te maken dat in de Gouden Bocht van Amsterdam niet zou misstaan.

Vragen

Tijdens de bouwhistorische verkenningstochten in en om het pand kwamen voortdurend vragen met betrekking tot het functioneren van het huis naar boven: *hoe werd het gebruikt, heeft Benjamin Cohen hier daadwerkelijk gewoond en welke functie hadden de afzonderlijke ruimtes hierin? Welke betekenis ligt in het decoratieprogramma besloten?* De beantwoording van die vragen viel buiten het kader van het toenmalige onderzoek, maar ze nodigden uit tot vervolgonderzoek.⁵ Want bouwhistorie gaat uit-

◀ Huis Cohen gezien vanaf de muurhuizen.

eindelijk niet alleen om het documenteren van gebouwen en verbouwingen, maar zoekt vooral ook naar het waarom daarvan, ofwel: *het verhaal van de mensen erachter*.

Deel I: Functionele analyse

Onderzoek naar het functioneren van een huis betreft een jonge discipline, waardoor een eenduidige en beproefde onderzoeksmethode vooralsnog ontbreekt. Ontwerptekeningen en boedelinventarissen lijken veelal de meest bruikbare informatie over het gebruik van een huis te geven.⁶ Voor Huis Cohen waren deze echter niet voorhanden.⁷ De uitzonderlijke, haast ongeschonden staat van het gehele 18e-eeuwse interieur maakt het in dit geval echter mogelijk het huis *zelf* als de voornaamste bron te gebruiken.

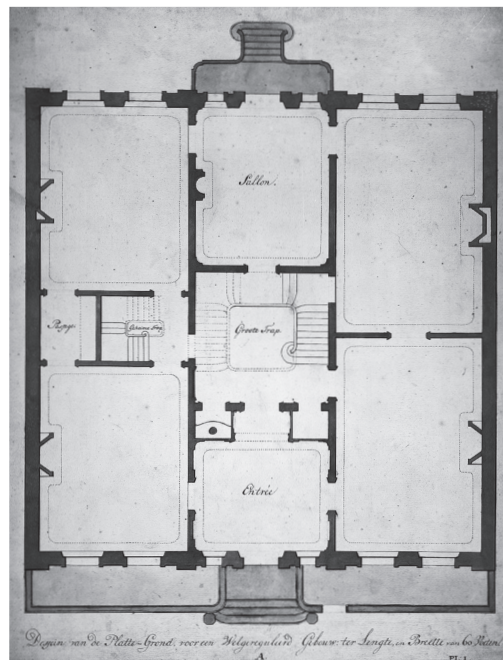
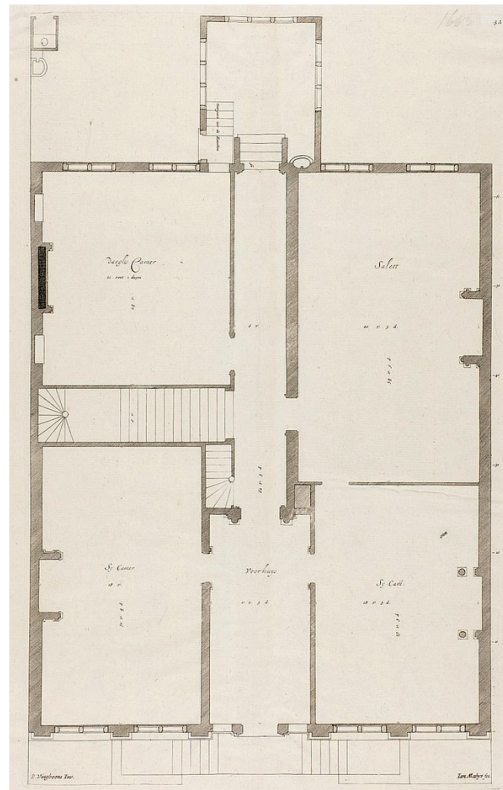
Het bleek pionierswerk: ook hiervoor ontbreekt een standaard onderzoeksmethodiek. Ervan uitgaande dat het interieur zelf veel informatie bevat over het functioneren van het huis, is getracht antwoorden op de vragen te vinden door eens goed te

kijken naar de ruimtelijke indeling van Huis Cohen, de aankleding van de afzonderlijke ruimtes en de aanwezige voorzieningen. De informatie uit deze interieuranalyse kan pas echt begrepen worden door ze in hun historische context te plaatsen, want Cohens eisen en wensen zullen alles te maken hebben gehad met de in zijn tijd heersende *wooncultuur*. Laten we daar eerst eens naar kijken.

18e-eeuwse wooncultuur

Tegen de tijd dat Cohen het huis aan de Zuidsingel vorm gaf, heeft zich een belangrijke omslag in de wooncultuur voltrokken die al in de 17e eeuw was ingezet, met name bij de huizen van de elite. Bovenop de woonfunctie hebben deze huizen een belangrijke taak gekregen in het uitstralen van pracht en praal, met name voor het op grootse wijze ontvangen van gasten.⁸ Als voorbeeld dienden de gebouwen aan het Hof van Versailles waar de etiquette rond de ontvangsten van gasten steeds uitgebreider en verfijnder werd.⁹ De Franse architectuur en interieurinrichting met een voorliefde voor symme-

- 6 C.P. Krabbe, *Huizen van fortuin: wooncultuur aan de Amsterdamse grachten 1860-1920* (Amsterdam 2020) 46; A.J. Schuurman, 'De studie van woonculturen in het verleden als sociaal-economische geschiedenis', in: P.M.M. Klep e.a., *Wonen in het verleden* (Amsterdam 1987) 172-178; C. W. Fock (red.), *Het Nederlands interieur in beeld 1600-1900* (Zwolle 2001). Fock en Krabbe waarschuwen beiden om voor functieonderzoek niet volledig op boedelbeschrijving te vertrouwen; mijns inziens zeer terecht.
- 7 Vanwege COVID-19-maatregelen waren de analoge archieven niet voor publiek toegankelijk.
- 8 Krabbe 2020 148
- 9 J. de Jongste, J. Roding en B. Thijs, *Vermaak van de elite in de vroegmoderne tijd* (Hilversum 1999) 43
- 10 A.S.J. Fockema, E.H. ter Kuile en R.C. Hekker, *Duizend jaar bouwen in Nederland* (2 dln, Amsterdam 1957) II- 161
- 11 F. Burkom, *Leven in toen: vier eeuwen Nederlands interieur in beeld* (Zwolle 2001) 25. Dat deze ontwikkeling zich al in de 17e eeuw inzette maakte het mogelijk dat het ontwerp van Huize Van Hoorn makkelijk in Cohens plannen opgenomen kon worden.
- 12 D. Hattink, *Zeventiende-eeuwse kunst kabinetten in de burgerlijke wooncultuur van de Noordelijke Nederlanden* (eindschrijftie bachelor Kunstgeschiedenis, Radboud Universiteit Nijmegen 2019) 10
- 13 F.H. Schmidt, 'Het architectenloze tijdperk: mbachtslieden en amateurs in de achttiende eeuw,' *Bulletin KNOB* 104 (2005) 138-161, ald. 11-12
- 14 Populair waren de boeken van Charles-Augustin d'Avilers, *Cours d'architecture qui comprend les ordres de Vignole* (1691), Sebastien le Clercs, *Traité d'architecture* (1714), Pierre Le Muet, *Manière de bien bastir pour toutes sortes de personnes* (1647) en *Architecture Française* van Jacques-François Blondel, *L'Architecture* (1752-1756). Het bouwkundeboek van Erzey uit 1777 biedt zelfs een volledige tekencursus voor zelfstudie.
- 15 Krabbe 2020 150. Omdat deze etage bij voorname huizen doorgaans boven het maaiveld ligt en met een trappartij betreden moet worden, spreken we niet van begane grond. Het woorddeel *bel* ('mooi' in het Frans) refereert aan de schoonheid en rijkheid waarmee deze etages gebruikelijk zijn ingericht.

- ◀ **Typisch 17e-eeuwse plattegrond (bel-etage) van het rijke woonhuis Herengracht 386 te Amsterdam uit 1663-1665, naar ontwerp van Vingboons. De woon- en ontvangstvertrekken lopen zonder duidelijk onderscheid naar gebruik nog in elkaar over, rondom een centrale hal over de middenas van het huis.**
Philips Vingboons, *De gronden, afbeeldingen en beschrijvingen der aldervoornaamste en aldernieuwste gebouwen ...* (Leiden 1715). Zie ook www.amsterdamsegrachtenhuizen.info

trie beleefden hoogtijdagen, waarbij de voorbeeldboeken van met name Vincenzo Scamotti (classicisme) en het werk van Daniël Marot (Franse stijlen) van grote invloed waren.¹⁰ Bovendien heeft er een vergaande differentiatie in ruimtegebruik plaatsgevonden, met een duidelijke scheiding tussen *representatieve ruimtes*, *woonruimtes* en *ruimtes voor huishoudelijk gebruik*.¹¹ Het leidde tot grote uniformiteit bij de indeling en inrichting van de verschillende woonhuizen.¹²

Representatie

Een typisch 18e-eeuws patriciërshuis beschikte over verschillende representatieve ruimtes, uitsluitend bestemd voor de ontvangst van gasten. Deze ontvangsten vormden een belangrijk middel in het onderhouden van het sociale netwerk, waarbij bezoeken en tegenbezoeken van familie, vrienden en relaties standaard onderdeel uitmaakten van het dagelijkse leven van de elite.¹³ Gezelschappen kwamen in verschillende samenstellingen voortdurend bij elkaar op bezoek voor uiteenlopende evenementen: op de thee of voor een glas wijn, voor een souper, diner of bal, een muziekkuitvoeringen of kaartspel.

- ◀ **Typisch 18e-eeuwse huisindeling (bel-etage) van het rijke woonhuis Paleis aan de Lange Voorhout 74 uit 1760, naar ontwerp van De Swart. Representatieve ontvangstruimtes op de bel-etage rond een centrale hal en centraal geplaatste, monumentale trap. De privé-vertrekken bevinden zich op eerste en tweede verdieping.**
RCE 016581

Bewoners zagen daarbij zichzelf, hun status en hun sociale positie graag in de inrichting van het huis weerspiegeld. Er werd dan ook veel geld besteed aan een rijke en zorgvuldig gekozen decoratieve aankleding van de representatieve ruimtes, ter bevestiging van hun maatschappelijke positie en als demonstratie van goede smaak, waarbij men zich liet inspireren door rijk geïllustreerde voorbeeldboeken.¹⁴

Vooral de *bel-etage* was voor representatie bestemd.¹⁵ Hier waren de rijkste interieurs van het huis te vinden. Er lagen grote ontvangstvertrekken rondom de centrale hal (*vestibule*), die rijk was afgewerkt omdat gasten hier hun eerste indruk van het huis en haar bewoners opdeden. De twee kamers aan de ene zijde waren in de 18e eeuw veelal onderling verbonden met een grote vleugel deur (*porte-brisée*) en vormden samen een suite.¹⁶ De suitekamer aan de voorzijde (*antichambre*) diende voor begroeting en kort verblijf van de gasten, vóórdat deze via de *porte-brisée* naar de achterliggende ontvangstruimte (*chambre*) mochten.¹⁷ Bij grote gezelschappen waren beide ruimtes door het openzetten van de *porte-brisée* als één geheel te benutten.¹⁸ De belangrijkste ontvangstruimte was de grote zaal (ook wel *beste kamer* of *salet* genoemd), de rijkst gedecoreerde ruimte van het woonhuis. Het was de ultieme uitdrukingsplaats voor welvaart en luxe, waarmee de eigenaar zijn standsbewustzijn kon tonen.¹⁹ De grote zaal, die zich in de 17e eeuw vaak op de eerste etage bevond, plaatste men in de 18e eeuw het liefst op de *bel-etage*, aan de achterzijde van het huis met openslaande deuren en grote ramen die uitzicht boden op de tuin.²⁰ Huis en tuin werden op deze manier aan elkaar verbonden.²¹ Centraal in het huis was ook een monumentaal trappenhuis te vinden, dat een hoogtepunt in ruimtelijke beleving vormde door stucwerk aan de wanden en een bordestrap voorzien van balustrades vol rijk snijwerk (*statietrap*).²²

Wonen

In de tijd van Cohen was er niet alleen een strikte scheiding tussen ontvangst- en privé-vertrekken, maar hadden de woonruimten zelf ook een expliciete functie als bijvoorbeeld eet-, slaap-, spel- of muziekkamer.²³ Men at niet langer in de (kelder)

- 16 Krabbe 2020 149. *Suite* stamt af van het Franse werkwoord *suivre* (volgen).
- 17 Een *porte-brisée* (Frans voor 'gebroken deur', ook wel 'vleugeldeur', 'suitedeuren' of 'double-leaf door' genoemd) is een samenstel van twee openslaande (of openschuifbare) deuren, die zonder middenstijl tegen elkaar sluiten.
- 18 M. Girouard, *Life in the English country house: a social and architectural history* (New Haven CT 1993) 153
- 19 C.W. Fock, 'Het decor van huiselijk vermaak ten tijde van de Republiek', in De Jongste e.a. 1999 40-41
- 20 F. Burkom, 'Leven in toen. Vier eeuwen Nederlands interieur in beeld', (Zwolle 2001)
- 21 De *Verlichting* was de intellectuele beweging uit de 18e eeuw waarbij wetenschappelijk denken vanuit rationalisme en empirisme centraal stond. Hiermee kreeg men (hernieuwde) interesse in de natuur in al haar facetten. Er ontstond onder andere een wandelcultuur; tuinhuizen en tuinkamers met uitzicht op de tuin kwamen in zwang.
- 22 Fock ea 2001 229; R. Meischke, H.J. Zantkuijl, W. Raue en P.T.E.E. Rosenberg, *Huizen in Nederland, Utrecht, Noord-Brabant en de oostelijke provincies. Architectuur-historische verkenningen aan de hand van het bezit van de Vereniging Hendrick de Keyser* (Zwolle 2000) 79
- 23 Fock ea 2001 266. Enige flexibiliteit in het gebruik van de verschillende ruimtes bleef wel bestaan (Krabbe 2020 151).
- 24 Krabbe 2020 152
- 25 Mondelinge mededeling H. Ronnes, lezing 18-2-2021.
- 26 J. Pijzel-Dommisse, '1700-1750', in Fock ea 2001 181-186 en 197
- 27 Girouard 1993 144
- 28 Girouard 1993 144
- 29 T.A.M. Boekhout, *Waar te rusten: de ontwikkeling van de slaappleats van de gegoede burgerij 1600-1800* (masterscriptie faculteit Geesteswetenschappen, Universiteit Utrecht 2016); Fock ea 2001
- 30 Burkom 2001 27. In aanwezigheid van bedienden werd soms bewust Frans gesproken, opdat zij niets van de conversatie zouden meekrijgen.
- 31 Krabbe 2020 167-168
- 32 Krabbe 2020 170-172
- 33 D. Hattink, *Zeventiende-eeuwse kunstkabinets in de burgerlijke wooncultuur van de Noordelijke Nederlanden* (Nijmegen 2019)
- 34 Fock ea 2001 22-23

keuken of willekeurig elke andere ruimte met een tafel, maar in speciale eetkamers. Soms waren er zelfs een eetzaal voor gasten en een aparte eetruimte voor dagelijks gebruik.²⁴ Privé- en slaapvertrekken bevonden zich vooral op de verdiepingen.²⁵ Hier heeft zich – naar Frans voorbeeld – een inpan-dig systeem van privé-appartementen voor de be-woners (en logés) ontwikkeld. Dat bestond uit drie geschakelde kamers met alle deuropeningen in elkaars verlengde, zodat deze in geopende toe-stand een doorkijk door de drie mogelijk maakte (*enfilade*).²⁶ Voor de sequentie van kamers gold: hoe verder weg, hoe exclusiever en intiemer.²⁷ De eerste kamer (*antichambre*) was veelal de meest toegankelijke ruimte van het appartement en be-doeld als leef- en ontvangstruimte. De tweede ruimte was veelal als de slaapkamer (*bedkamer* of *coucher*) in gebruik en daarom al een stuk minder toegankelijk. De derde ruimte het minst: dat was de achterkamer (*kabinet* of *kleedkamer*), met meest-al een garderobe voor verkleeden. En geheel vol-gens Franse traditie beschikten beide echtlieden gewoonlijk over een eigen slaapkamer of apparte-ment.²⁸ Slapen deden de bewoners en hun gasten overwegend in losse ledikanten.²⁹

Huishoudelijk gebruik

Typerend voor de 18e-eeuwse wooncultuur was ook de duidelijke scheiding tussen bediening en bewoners. De elite wilde een leven vol ceremonie, plezier en luxe waarbij ze de realiteit van het dage-lijkse bestaan zoveel mogelijk probeerden uit te bannen.³⁰ Bedienden werden zodoende geweerd uit de leefruimtes van de bewoners. Zij bewogen zich in een verborgen wereld van dienstvertrekken, verkeersruimtes en verholten deuren.³¹ Het perso-neel had zelfs een eigen ingang en vond slaap-plaatsen buiten het zicht van de bewoners, in de weinig aantrekkelijke ruimtes op zolders en in de *souterrains* (waarbij men mannen en vrouwen strikt gescheiden probeerde te houden). Hier waren veel-al ook de ruimtes voor huishoudelijke activiteiten te vinden: keuken, opslag en reiniging.³²

Aanvullende eisen en wensen

Op het hoogtepunt van deze ontwikkeling liet Co-hen zijn huis ontwerpen. Aangenomen mag worden

17e-eeuwse wooncultuur en Huize Van Hoorn (1643)

Pieter van Hoorn zat met de bouw van zijn huis rond 1643 vroeg in de hiervóór genoemde ontwikkeling. Behorende tot de nieuwe welgestelde elite van de Gouden Eeuw bouwde hij zijn huis in *Hollands-Classi-cistische stijl*. Deze begon in het tweede kwart van de 17e eeuw onder invloed van architecten als Jacob van Campen, Pieter Post, Philips Vingboons en Arent van 's-Gravesande. Hiermee wilde de nieuwe elite haar trouw uiten aan de traditionele Noord-Nederlandse, sobere levensstijl, samenhangend met het calvinisti-sche geloof, waarbij uitingen van luxe en overdaad als een grote zonde werden gezien.³³ In brede 17e-eeuwse koopmanshuizen, zoals Huize Van Hoorn, volgde het gebruik van de beschikbare ruimte enigszins een vast patroon: de kelder diende als opslag-ruimte (*pakkelders*) en op de bel-etage lagen rond de centrale hal diverse woon- en ontvangstvertrekken. Tot ver in de 17e eeuw liepen de woon- en ontvangst-vertrekken echter nog in elkaar over zonder duidelijk onderscheid tussen beide, maar de rijkgedecoreerde ruimtes (suite en grote zaal) waren speciaal ingericht voor de ontvangst van gasten.³⁴ Op de bel-etage was veelal ook het *comptoir* (kantoor van de heer des hui-zes) te vinden. Op de eerste verdieping lagen veelal de privévertrekken van de familie aan de voorzijde en de grote zaal aan de achterzijde. Echte eet- en slaap-kamers kende men niet; vertrekken werden voor ver-schillende doeleinden gebruikt.³⁵ Men at voorname-lijk in de (kelder)keuken, maar elke ruimte met een tafel achtte men hier ook geschikt voor. De bedsteden en ledikanten kwamen overal in huis voor, zelfs in de

▲ Huize van Hoorn. Uitsnede uit het schilderij *Amersfoort, gezicht vanaf de brug over de Kortegracht ter hoogte van de Muurhuizen op de huizen aan de Zuid-singel*, uit 1742-1752, toegeschreven aan Jan Ekels de Oude (1742-1752).

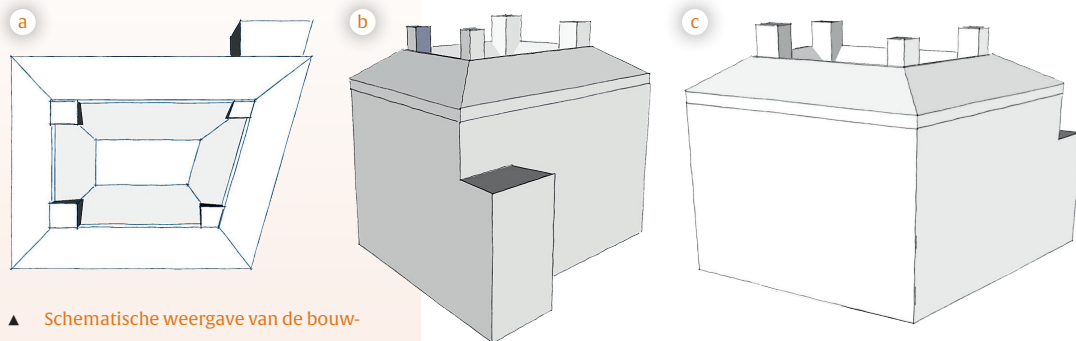
National Gallery of Victoria, Melbourne, E2-1980

keuken, hal en grote zaal. De slaappleats in de grote zaal op de eerste verdieping was gewoonlijk voorbe-houden aan de man en vrouw des huizes.³⁶ Bedien-des die bij de werkgever inwoonden sliepen in de bedsteden in de kelders, keuken en op zolder. Op de zolderverdieping waren verdere opslagruimtes ondergebracht.³⁷ Het toilet vond men gewoonlijk in de tuin (*secreet*).

dat hij, als internationaal zakenman, goed op de hoogte was van de wooncultuur die bij de Euro-pese elite op dat moment in de mode was. Hij zal – net als zijn tijdgenoten – uitgegaan zijn van de drie voornaamste functies die er in zijn tijd aan huizen werd gesteld: *representatie*, *wonen* en *huis-houdelijk gebruik*. We moeten er echter rekening mee houden dat voor Cohen mogelijk nog een ex-tra factor mee speelt: hij was (zeker vanuit zijn func-tie als parnas) gebonden aan de 613 joodse wetten

(*mitzwot*). Daarvan stellen slechts drie eisen aan het woonhuis: de spijswet *Kasjroet*, het *Mezoeza*-gebruik en de viering *Soekot*. Het is goed deze even langs te lopen, om hun invloed op Huis Cohen niet over het hoofd te zien.

De joodse spijswet *Kasjroet* (Hebreeuws: כשרות) geeft eten en de bereiding ervan een ritueel karak-ter en definieert welk voedsel geschikt is voor con-sumptie.³⁸ Er wordt onderscheid gemaakt tussen rein (*koosjer*) en onrein (*treife*) voedsel. Vlees- en

▲ Schematische weergave van de bouw-massa:

- a bovenzijde
- b rechter- en achterzijde
- c voor- en rechterzijde

35 Boekhout 2016; Fock ea 2001 21-23 en 41-42; H. de Mare, *Huiselijke taferelen: de veranderende rol van het beeld in de Gouden eeuw* (Nijmegen 2012) 36-37; I. Montijn, *Tussen stro en veren: het bed in het Nederlandse interieur* (Wormer 2006) 33-34

36 Boekhout 2016; Montijn 2006; De Jongste ea 1999 42

37 Fock ea 2001

38 De Kasjroet vindt zijn oorsprong in de Leviticus 11 en Deuteronomium 14 en is vastgelegd in de Talmoed.

39 Dit joodse gebod vindt zijn oorsprong in de Tora/Bijbel: in *Dewariem* (Deut.) 6:9 staat geschreven: 'En gij zult ze [i.e. de woorden van vers 4 en 5] op de posten van uw huis, en aan de poorten schrijven'. Deut. 11:20 herhaalt het nog eens, hetgeen het belang van dit gebod benadrukt.

40 De ruimtelijke organisatie van een huis bestaat gewoonlijk uit een systeem van afzonderlijke ruimtes die horizontaal (per etage) middels binnendeuren geschakeld zijn en verticaal (tussen de etages) middels liften en trappen (Stenvert 2018).

41 R. Stenvert en G. van Tussenbroek, *Inleiding in de bouwhistorie: opmeten en onderzoeken van oude gebouwen* (vierde, sterk gewijzigde druk, Utrecht 2020) 40

42 Methodiek volgens R. Stenvert, *Interieur en bouwhistorie* (Amersfoort 2018).

43 De vloerniveaus van de uitbouw verschillen een halve etagehoogte met die in het hoofdgebouw. Het onderste niveau wordt tot het souterrain gerekend, de middelste tot de bel-etage en de bovenste tot de eerste etage.

melkproducten dienen strikt gescheiden te worden; voor beide wordt aparte kook- en eetgerei gebruikt. Een keuken die speciaal voor Kasjroet is gebouwd, bevat bij voorkeur twee fornuizen, twee gescheiden werkplekken, twee aanrechten en twee gootstenen, maar echt noodzakelijk is deze dubbele uitvoering niet. Het gebruik van twee geheel fysiek gescheiden keukens is zeldzaam. Het kook- en eetgerei dient echter wél strikt gescheiden te blijven en wordt zodoende in twee verschillende kasten bewaard.

De *mezoeza* (Hebreeuws: מזוזה, letterlijk: 'deurpost', meervoud: *mezoezot*) betreft een klein koker-tje met daarin de tekst van het *Sjema* (één van de fundamentele joodse gebeden; Deut. 6:4-9) op een opgerold fragment perkament of papier. De *mezoeza* dient (min of meer op ooghoogte) op de rechter deurpost te worden aangebracht van alle buitendeuren en alle binnendeuren die toegang geven tot ruimtes waarin geleefd wordt (dus de woon-, werk-, en slaapvertrekken; niet de zolders, kelders, toiletten en badkamers).³⁹

Met *Soekot* (סוכות), het Loofhuttenfeest, wordt de uittocht van de Israëlieten uit Egypte herdacht en hun veertig jaar durende tocht door de woestijn. Het zeven dagen durende feest wordt in de zevende maand van het joodse jaar (september-oktober) gevierd met de bouw van loofhutten: constructies van takken en riet, waarbij het dak voldoende doorkijk naar de hemel dient te hebben om 's nachts de sterren te kunnen zien. Gedurende één week wordt zo veel mogelijk in de loofhut gebeden, gegeten en geslapen. Rijke Joden lieten speciaal met dit doel hun huis voorzien van een toegankelijk en omheind plat dak.

Ruimtelijke organisatie

Terug naar het huis. Om het functioneren ervan in beeld te krijgen is het zinvol eerst de ruimtelijke organisatie ervan in kaart te brengen.⁴⁰ Huis Cohen betreft een zogenaamd *vierkant huis*, een bouwvorm die vanaf de late 16e eeuw voorkomt, gewoonlijk met een vierkante plattegrond.⁴¹ Het grondplan van Huis Cohen heeft echter meer de vorm van een geknepen rechthoek met één gerende gevel die de perceelsgrens langs de Kortegracht volgt. Aan de achterzijde van het gebouw bevindt zich aan de grachtkant een kleine uitbouw met een korte, rechthoekige plattegrond (3 bij 5,5 m). Desondanks is binnen de plattegrond duidelijk een vierkante *hoofdvorm* te onderscheiden. Het resterende deel in de vorm van een scherpe driehoek betreft de *zijvleugel* met de uitbouw.

Plattegronden

Laten we eens kijken welke bruikbare informatie in de plattegronden verborgen zit. Het huis omvat vijf niveaus: een souterrain, een bel-etage, twee verdiepingen en een zolder.⁴² De uitbouw kent drie niveaus.⁴³ Het geheel bevat ruim veertig ruimtes verspreid over de verschillende niveaus met meer dan 45 deuren als onderlinge, horizontale verbindingen. Twee trappen vormen de verticale verbindingen, ieder in een eigen trappenhuis.

- ▼ Plattegrond van het souterrain met ruimtenummers. De tunnel (ruimte -1.10) naar het naastgelegen pand nr. 39 is een latere toevoeging en wordt niet in de analyse betrokken.

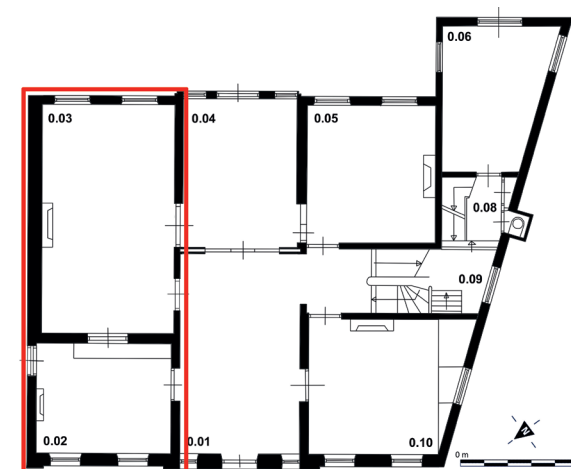
Souterrain

In het souterrain zijn rond twee trappenhuisen in totaal zeven vertrekken en een lange gang te vinden. De gang ligt langs de zijgevel en is van buiten te betreden via de kelderdeur in de voorgevel. Een dubbele deur in de achtergevel biedt vanuit de zijvleugel toegang tot de tuin en een aanlegplek langs de gracht, geschikt voor kleine (bevoorradings-) scheepjes. Hooggeplaatste vensters voorzien elke ruimte van daglicht, op twee vertrekken na. De eerste heeft echter een binnenraam naar de naastgelegen kelderruimte, zelf voorzien van een klein venster in de voorgevel. De tweede ruimte is een oude kelder met tongewelf uit het 17e-eeuwse huis van Van Hoorn. Hiervan zijn de ramen in de voorgevel achter Cohens 18e-eeuwse gevelbekleding verdwenen.

Geschakelde ruimtes

In de plattegronden zijn enkele vertrekken te herkennen die onderling toegang tot elkaar hebben, zonder tussenliggende verkeersruimte, zoals de eerder genoemde suites en enfilades. Geschakelde ruimtes zijn zeer interessant voor dit onderzoek, want ze hebben veelal een gemeenschappelijke functie.

- ▼ Plattegrond van de bel-etage met ruimtenummers. Geschakelde ruimtes zijn rood omlijnd.

Bel-etage

De bel-etage omvat een hal over de lengte-as van het huis, gelegen tussen de hoofdentree aan de straatkant en de deurpartij met grote ramen naar de tuin aan de achterzijde. Er omheen liggen vier kamers: twee links en twee rechts ervan, alle voorzien van grote vensters in de buitengevels. De twee vertrekken links van de hal zijn onderling middels een grote *porte-brisée* geschakeld. Hierin herkennen we duidelijk voor de 18e eeuw gebruikelijke kamer *en-suite*, of *suite*. In de hal zelf zit een opmerkelijke en grote tussendeur, een soort drieslag bestaande uit twee schuifdeuren en een vleugeldeur. Met deze drieslag kan het achterste deel als aparte kamer (*tuinkamer*) van de hal worden afgescheiden, wat het voorste deel tot een voorportaal (vestibule) maakt. De twee vertrekken rechts van de hal zijn van elkaar gescheiden door een trappenhuis met indrukwekkende trappartij.

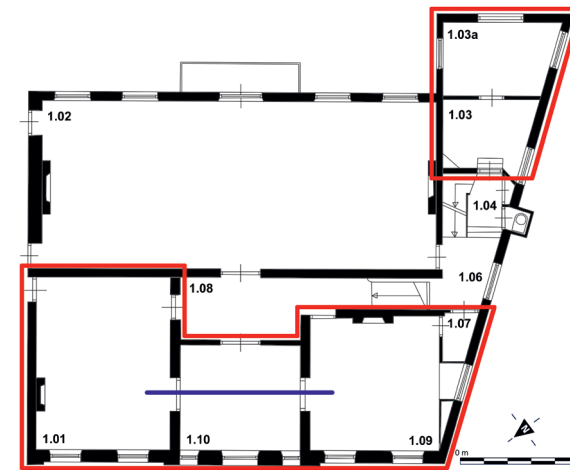
Eerste etage

Op de eerste etage bevinden zich vier vertrekken rond een centrale gang, die over de breedte-as van het huis ligt. In de drie geschakelde kamers aan de voorzijde herkennen we een enfilade en in de grote ruimte aan de achterzijde over de volle breedte van het huis de grote zaal (oppervlak meer dan 100 m²). Een forse *porte-brisée* vormt vanuit de gang de voornaamste entree ertoe. Een tegenovergelegen, identieke *porte-brisée* biedt toegang tot het drie-kamerappartement. Het trappenhuis aan het begin van de gang omvat enkel de verbinding met de bel-etage.

De zijvleugel omvat twee geschakelde kamers, uitsluitend toegankelijk vanuit het secundaire trappenhuis. De twee geschakelde ruimtes in de uitbouw lijken een mini-appartementje te vormen; onderling verbonden middels een enkelvoudige deur.

Tweede etage

De tweede etage is enkel via de secundaire trap in de zijvleugel te bereiken. Deze etage is in het laatste kwart van de 18e eeuw aan het huis toegevoegd en weerspiegelt ook een duidelijk eigentijdse opzet met twee door een centrale gang gescheiden appartementen volgens het Franse enfilade-principe. Ieder appartement bestaat uit drie kamers.

▲ Plattegrond van de eerste etage met ruimtenummers. Geschakelde ruimtes zijn rood omlijnd, de enfilade-zichtlijn is blauw.

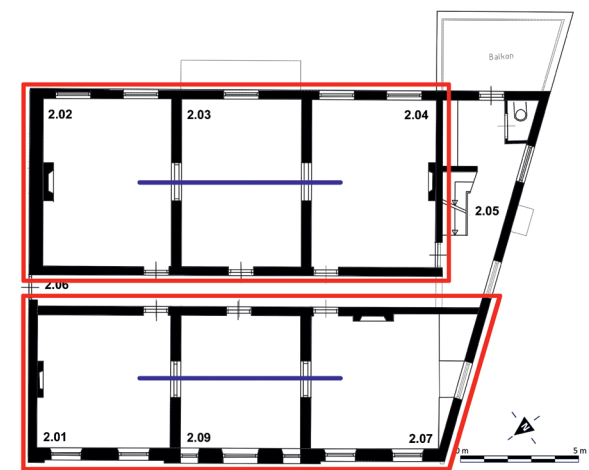
► Plattegrond van de zolderetage met ruimtenummers. De doorgang naar het naastgelegen pand nr. 39 is een latere toevoeging en wordt niet in de analyse betrokken.

Zolderetage

De zolder is vanuit het huis enkel via de secundaire trap in de zijvleugel te bereiken. Het betreft één grote ruimte onder het dak, waar met plaatmateriaal of textiel afgescheiden ruimtes konden worden gemaakt.

Analyse

De symmetrische indeling met een aantal kamers rond een centrale hal toont sterke overeenkomst met de gestandaardiseerde huisindeling uit de 17e en 18e eeuw.⁴⁴ Omdat er op de bel-etage geen echte 'zaal' aanwezig is en de positie van het trappenhuis niet al te prominent is, lijkt de indeling eerder uit de tweede helft van de 17e eeuw te dateren dan uit de late 18e eeuw. Cohen heeft hier blijkbaar de indeling van Huize Van Hoorn grotendeels behouden. En ook op de eerste etage lijkt Cohen de 17e-eeuwse indeling te hebben aangehouden.⁴⁵ Wel heeft hij de drie kamers aan de voorzijde onderling als enfilade tot 3-kamerappartement geschakeld, geheel volgens 18e-eeuwse mode. Dit zullen in de 17e eeuw de voornaamste woonvertrekken van de bewoners zijn geweest. Hoe Cohen

▲ Plattegrond van de tweede etage met ruimtenummers. Geschakelde ruimtes zijn rood omlijnd, de enfilade-zichtlijnen zijn blauw.

deze ruimtes binnen het functioneren van zijn 18e-eeuwse huis heeft bedoeld, is op basis van de plattegrond niet meteen duidelijk.

Ruimtelijke relaties: twee gebouwen in één

Door alle ruimtes en hun verbindingen schematisch in één vlak weer te geven, wordt de ruimtelijke structuur van Huis Cohen zichtbaar.⁴⁶ Er (b)lijken twee gescheiden delen te bestaan, elk gegroepeerd rond een eigen trappenhuis. De eerste groep omvat alle ruimtes

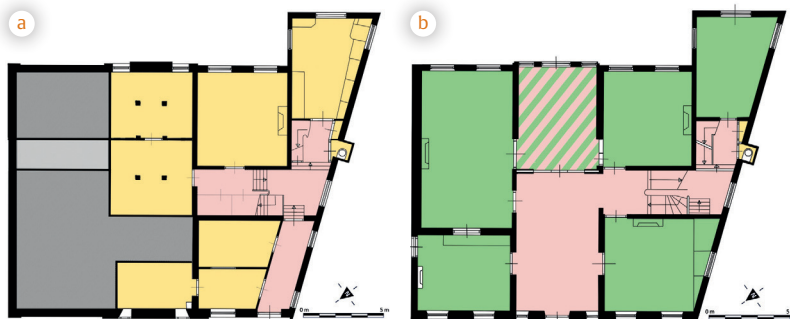
44 Fock ea 2001 22-23

45 Dat Huize Van Hoorn inderdaad een Grote Zaal op de verdieping had, blijkt uit het testament van Cornelis Sinapius, bewoner van 1670 tot 1691, waarin hij 'het beste damaste tafelgoed dat zich bevindende in een kast boven op de grote bovenzaal' aan zijn zuster naliet (Archief Eemland bnr 0083, inmaster Notaris 9593, 6-7-1672).

46 Methodiek volgens Stenvert 2018.

- Overzicht van de plattegronden van verschillende etages. Verkeersruimtes zijn in rood, de bediende ruimtes in groen en de dienende ruimtes in geel weergegeven.

a souterrain
b bel-etage

Bediende ruimtes

De overige vertrekken betreffen bediende ruimtes, bestemd voor representatie en wonen: de kamers rond de vestibule, de grote zaal en de appartementen op de eerste en tweede etage en in de zijvleugel. Bevestiging hiervoor wordt onder andere gevonden in de aanwezigheid van *verholen deuren*, waardoor de bediening haast ongezien in en uit kon lopen (hier wordt later nog op terug gekomen). Het belsysteem in het comptoir, waarmee via een metalen draad en enkele tuimelaars een bel in het naastgelegen trappenhuis kan worden bediend, is ook een sterke indicatie dat dit een bediende ruimte betreft.⁵⁰ Net als de mezoza's in de deurkozijnen van

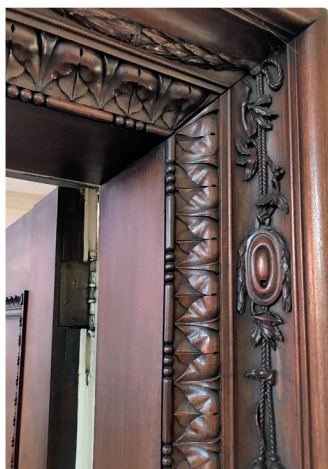
de kamers rond de centrale hal op de bel-etage. Ze duiden erop dat we achter de mahoniehouten deuren uitsluitend leef-/woonvertrekken aantreffen.⁵¹ Een buffetkast, typisch onderdeel van een 18e-eeuwse eetkamer, is nergens aangetroffen.

Doordat de achterzijde van de centrale hal op de bel-etage door middel van schuifdeuren af te scheiden is als aparte ruimte is deze zowel als *verkeersruimte* en *bediend* (tuinkamer) beoordeeld.

Gescheiden domeinen

Door het schema met de ruimtelijke structuur verder in te kleuren, wordt zichtbaar dat de bediende en de dienende ruimtes afzonderlijke domeinen

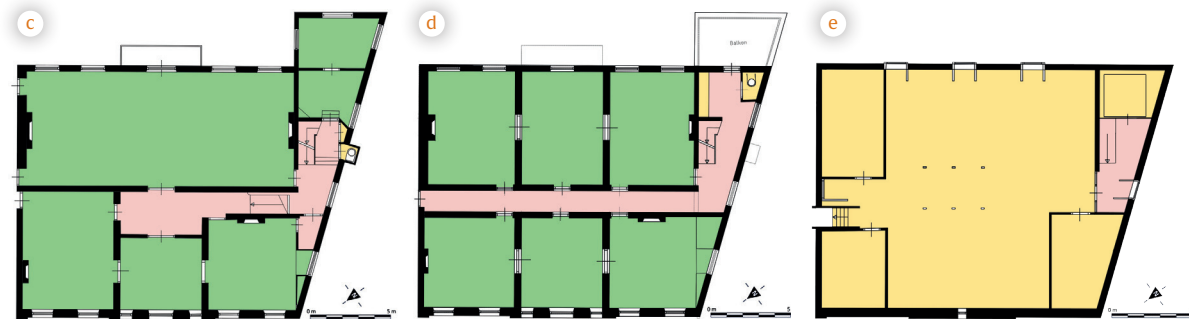
- ▼ Deel van een mahoniehouten kozijn met tabaksbladmotief en de mezoza.

- ▼ Hoofdentree in de voorgevel.

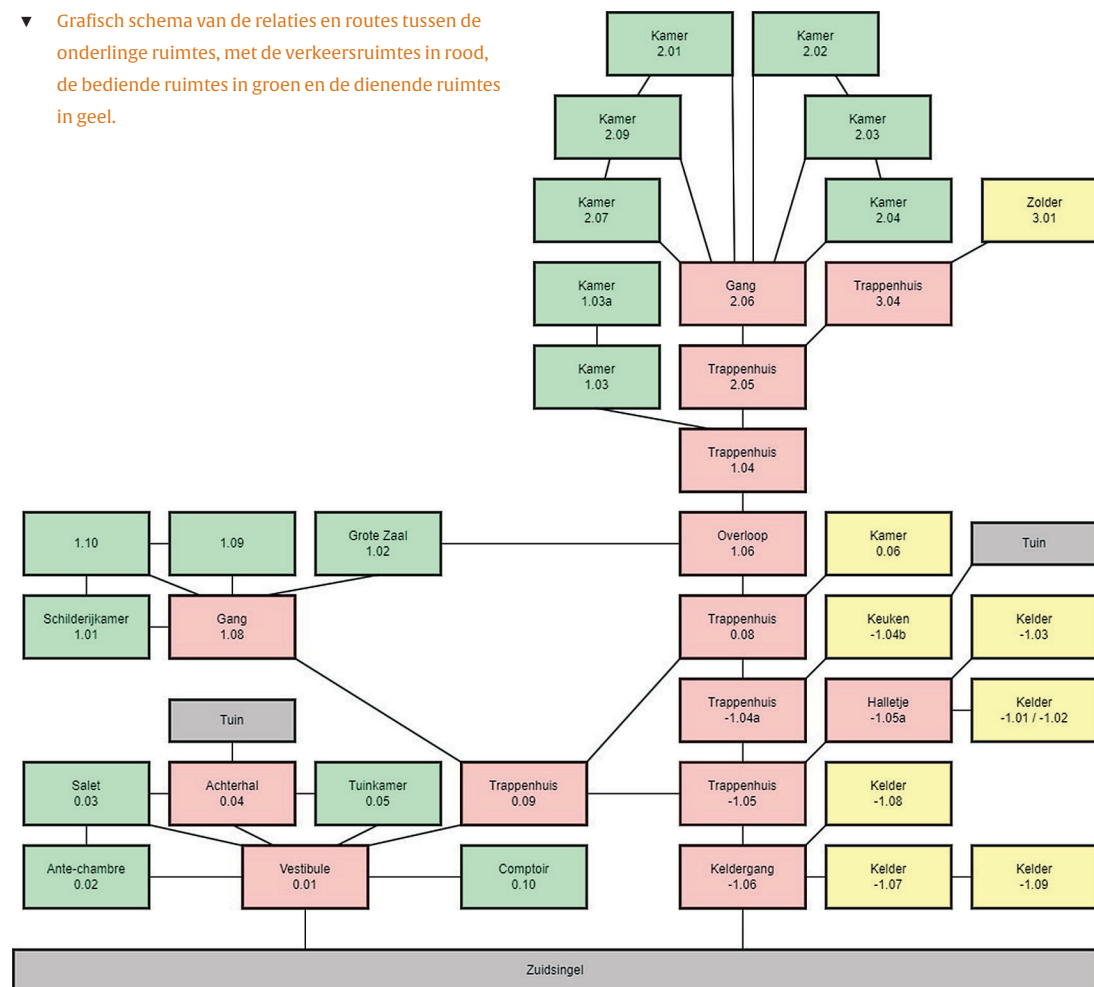

- ▼ Bediendenentree in het souterrain. Onderaan de trap rechts van de hoofdentree.

- ▲ c eerste etage
- d tweede etage
- e zolderetage

- ▼ Grafisch schema van de relaties en routes tussen de onderlinge ruimtes, met de verkeersruimtes in rood, de bediende ruimtes in groen en de dienende ruimtes in geel.

Joodse keuken?

Op de joodse spijswet Kasjroet ingerichte keukens kunnen een dubbele uitvoering van aanrecht, gootsteen en werkplekken hebben. Ze ontbreken in Cohens keuken, maar de schouw biedt wel voldoende ruimte voor twee gescheiden kookplekken. De keuken beschikt ook over twee afzonderlijke servieskasten waarin servies, kook- en eetgerei apart van elkaar opgeborgen kunnen worden, zoals de joodse spijswet voorschrijft.

- De aanwezigheid van een marmeren gootsteen met pompbak (pompzwengel, kraan en waterreservoir ontbreken helaas), keukenschouw en twee servieskasten maken van ruimte -1.04b een keuken.

betreffen, van elkaar gescheiden door verkeersruimtes. Opvallend is dat dienende ruimtes enkel in de rechter structuur voorkomen. Cohen heeft de vergaande scheiding tussen personeel en de bewoners, zoals in zijn tijd gebruikelijk was, nauwgezet in de indeling en inrichting van het huis aangebracht. Feitelijk is deze scheiding der domeinen buiten het huis al zichtbaar, in de aparte entrees voor personeel en bewoners.

Ruimtelijke hiërarchie

De volgende stap is om binnen de bediende ruimtes wonen van bezoek te scheiden. Vuistregel is dat binnen 18e-eeuwse interieurs de rijkste ruimtes bedoeld zijn voor representatie. Maar wat is nu precies de 'rijkste' ruimte van een huis? Is het de grootste, die met de duurste schouw of die met het mooiste stucplafond? En hoe beoordeel je dit, wanneer je niet in alle kamers over het oorspronkelijke interieur beschikt, of in verschillende kamers een ander interieuronderdeel?

In de 18e eeuw vormden alle onderdelen van het interieur één decoratief en coherent geheel – een *interieurenssemble*. Huis Cohen biedt ons een unieke kans hier veel over te leren: het beschikt in vrijwel alle ruimtes over een authentiek en samenhangend interieur, bestaande uit lambrisering,

wandafwerking, schouw, stucplafonds en deuren.⁵² Om in de ruim veertig ruimtes van Huis Cohen een volgorde aan te brengen, waarbij de mate van rijkdom en afwerking bepalend is voor de rangorde van de vertrekken, zijn de aanwezige 18e-eeuwse interieuronderdelen eerst maar eens afzonderlijk op hun 'rijkheid' beoordeeld.

Lambrisering

Zeer kenmerkend voor modieuze 18e-eeuwse interieurs is de lage lambrisering rondom, veelal uitgevoerd in hout met decoratief snijwerk, optisch versterkt door kleurgebruik en verguldsel. Dit type lambrisering is in 28 ruimtes aanwezig. Hierin zijn verschillende klassen te onderscheiden: lambrisering van marmer, van hout met vier verschillende vormen van decoratie en een vlakke, decoratieloze versie. Een zevende klasse zou het ontbreken van lambrisering kunnen zijn.

Vanwege de uitvoering in het zeer dure Arabescato-marmer uit Carrara (It.), wordt de marmeren uitvoering als rijkste gezien, gevolgd door gedecoreerde houten versie, al dan niet voorzien van geprofileerde dek- en perklijsten, parellijsten, dubbele helices en floraal snijwerk van lotusbloemslingers, bessen en langgerekt acanthusloof. Het minst rijk is de vlakke, ongedecoreerde lambrisering.

Analyse

Bij nadere beschouwing van de lambriseringsklassen en de verspreiding daarvan door het huis, valt een aantal zaken op. Zo blijkt dat alle bediende ruimtes van lambrisering zijn voorzien. De mate van decoratie loopt uiteen; de bel-etage heeft de rijkst gedecoreerde uitvoeringen, de tweede etage heeft de soberste. De eerste etage ligt hier tussenin, niet alleen fysiek maar ook in decoratie-hiërarchische zin. Dienende ruimtes hebben geen lambrisering. Deze bevinden zich uitsluitend in het souterrain en de zolder. Ze zijn bestemd voor huishoudelijk gebruik. Verkeersruimtes zijn voorzien van marmeren lambrisering – of er is geen lambrisering.

De marmeren versie komt uitsluitend in verkeersruimtes voor tussen bediende ruimtes en in ruimtes waar bezoekers bij binnenkomst de eerste kennismaking met het interieur hebben: in de keldergang en de vestibule op de bel-etage. En overal waar het marmeren beschot voorkomt, wordt deze begeleid door marmeren vloertegels. Marmeren lambrisering komt ook voor in de beide trappenhuizen, waarbij de statietrap van met marmer belegde treden is voorzien.

50 In 1780 een zeer modern systeem: met kabels en tuimelaars komen deze vanaf 1774 voor (Girouard 1993 245).

51 Omgekeerd geldt dit niet; het ontbreken op een deurkozijn – zoals bijvoorbeeld op de grote drieslag naar de tuinkamer – duidt er niet op dat deze dienend functioneerde. Er zijn geen mezoesa's bij de Grote Zaal en de enfilade-appartementen op eerste en tweede verdieping, gezien de 18e-eeuwse wooncultuur duidelijk leef-/woonvertrekken. Hier zouden het losse kokertjes kunnen zijn geweest die later door een niet-joodse, nieuwe gebruiker zijn verwijderd.

52 En deels ook de vloeren. Dit kon vanwege grondig verlijmd tapijt echter niet overal worden vastgesteld. Analyse van de vloer-afwerking is dan ook achterwege gelaten.

▲ Voorbeeld van de marmeren lambrisering.

▲ Marmeren lambrisering in de vestibule (ruimte 0.01) op de bel-etage.

▲ Voorbeeld van de rijk gedecoreerde lambrisering

▲ Rijk gedecoreerde lambrisering in de chambre (ruimte 0.02) op de bel-etage.

▲ Voorbeeld van de gedecoreerde lambrisering.

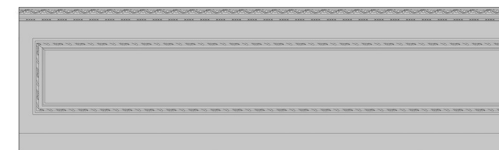
▲ Gedecoreerde lambrisering in de middelste kamer aan de voorzijde van de eerste etage (ruimte 1.10).

Wandafwerking

In de tweede helft van de 18e eeuw kwamen boven de lambrisering verschillende manieren van wandafwerking voor, zoals wandbespanningen, betimmeringen, behangsels, pleisterwerk en tegels.⁵³ Per ruimte waren alle wanden rondom vaak uniform in één techniek afgewerkt. Binnen één huis kon de afwerking per ruimte echter zeer uiteenlopen (afhankelijk van de functie en het beoogde effect).

In de wandafwerking in Huis Cohen zijn zeven verschillende vormen te onderscheiden: wanden met vlak pleisterwerk, met betegeling, met kamerbrede textielbespanning, met textielbespanning in perken binnen betimmering met snijwerk, gepleisterde wanden met plastisch stucwerk, landschapsbehangsels en een combinatie van voorgenoemde technieken.

Een hiërarchische volgorde op rijkdom is moeilijk aan te brengen: hoe verhouden gepleisterde

▲ Voorbeeld van de lichtgedecoreerde lambrisering.

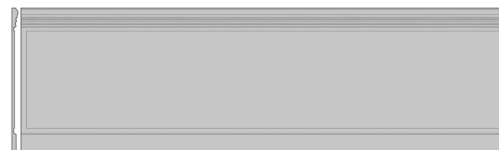
▲ Licht gedecoreerde lambrisering in de antichambre (ruimte 0.01) van de suite op de bel-etage.

▲ Voorbeeld van de sober gedecoreerde lambrisering.

▲ Sober gedecoreerde lambrisering in ruimte 2.02 op de tweede etage.

▲ Voorbeeld van de vlakke lambrisering.

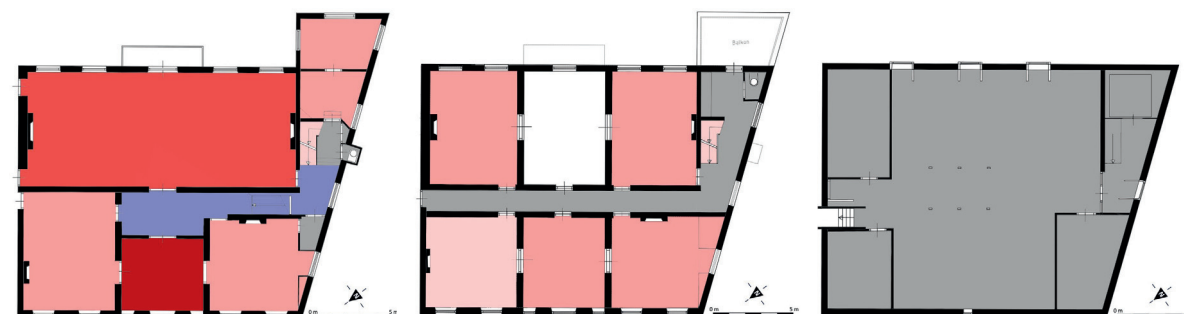
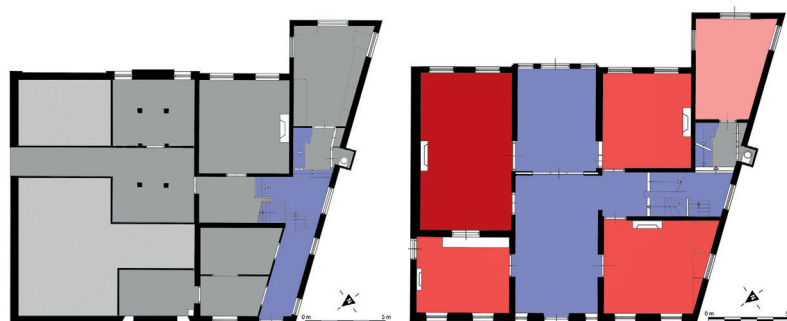
▲ Vlakke lambrisering in ruimte 2.01 op de tweede etage.

wanden met decoratief stucwerk zich tot wandbetimmering met rijk snijwerk? Een scheiding tussen *ongedecoreerd* (de eerste twee vormen), *gedecoreerd* (de kamerbrede textielbespanning) en *rijk gedecoreerd* (de laatste vier vormen) is echter wel te maken.

Als het allerrijkst mag de wandafwerking in de grote zaal op de eerste etage wel worden beschouwd, met een combinatie van technieken. De wanden zijn hier voorzien van een rijk geled en ge-

profileerde betimmering die sterk architectonisch van opzet is. Omkaderde bespanningen, uitspringende *risalieten* en nissen wisselen elkaar af. De nissen zijn geschikt om een siervaas of beeld in te zetten. Ze zijn gemaakt van hout en momenteel wit geschilderd; naar verwachting zijn ze oorspronkelijk gemarmerd geweest. De huidige wandbespanning bestaat uit 20e-eeuws papierbehang op plaatmateriaal, maar zal oorspronkelijk uit kostbaar (mogelijk beschilderd) materiaal of spiegels hebben

- Ruimtelijke hiërarchie op basis van de rijkdom van de lambrisering met de rijkste in donkerrood en de soberste in licht roze. Het voorkomen van marmeren lambrisering is in blauw weergegeven.

- ▲ Beschilde kamer met rondom landschapsbehang. In de wand links en rechts zitten verholen deuren.

bestaan en de risalieten zullen naar verwachting afgewerkt zijn geweest met *stucco lustro* (een sierpleister met marmerachtig uiterlijk).⁵⁴ En ook de kamer met het landschapsbehang mag als bijzonder rijk worden gezien. De soberste afwerkingen zijn de met witte tegeltjes afgewerkte wanden en de vlak gepleisterde wanden die het gehele souterrain en de keukens sieren. Op zolder ontbreekt elke vorm van wandafwerking.

Analyse

Alle dienende ruimtes zijn onafgewerkt of de wandafwerking is ongedecoreerd (vlak-gepleisterde wanden of tegels). Door het ontbreken van lambrisering strekt de wandafwerking hier van vloer tot plafond. Het zijn ruimtes die bestemd zijn voor huishoudelijk gebruik; ze bevinden zich uitsluitend in het souterrain en op zolder.⁵⁵ Alle bediende ruimtes zijn daarentegen voorzien van gedecoreerde wandafwerking. Deze vorm van afwerking is dus 1 op 1 gerelateerd aan een representatieve functie en wonen. De bediende ruimtes op de bel- en eerste etages rond de statietrap hebben de rijkstgedecoreerde wandafwerking en alle bediende ruimtes

- ▲ De wandbetimmering in het grote salet van de suite op de bel-etage is voorzien van acht exemplaren van deze rijk uitgesneden ornamenten in Lodewijk XVI-stijl.

rond de secundaire trap de minste. Deze laatste betreffen het appartement in de zijvleugel en de twee enfilades op de tweede verdieping, beide met eenvoudige wanddekkende bespanning. De wandafwerking in verkeersruimtes blijkt in relatie te staan met die van de omringende vertrekken: verkeersruimtes grenzend aan ongedecoreerde, dienende ruimtes hebben eveneens een ongedecoreerde wandafwerking, alsof er sprake is van dienende verkeersruimtes. De verbindende verkeersruimtes tussen de rijkst gedecoreerde vertrekken hebben

- ▲ Fotomontage van details van verschillende vormen van wandafwerking binnen Huis Cohen.

zelf eveneens rijkgedecoreerde wanden. De verkeersruimte met de rijkste wandafwerking is de vestibule op de bel-etage, met haar plastische pleisterwerk. Dergelijk stucwerk kwam in voorname, 18e-eeuwse huizen vrijwel uitsluitend voor in voorhuizen, vestibules, gangen en traphuizen, veelal in combinatie met marmeren lambrisering en marmeren vloeren.⁵⁶

- ▼ Lange wand met centrale porte-brisée in de grote zaal op de eerste etage (fotomontage).

- 53 Stenvert en Van Tussenbroek 2020 270-272
- 54 Mondelinge mededelingen van dr. E. Koldeweij tijdens het bezoek dd. 13-4-2021. Om deze verwachtingen te staven is destructief bouwhistorisch- en kleurtechnisch onderzoek nodig.
- 55 Helaas kon nergens vastgesteld worden hoe de wandafwerking in de secreten oorspronkelijk is geweest. Deze zijn allemaal in de 20e eeuw voorzien van tegeltjes.
- 56 Fock ea 2001. Stucwerk in gangen kwam na 1720 in de mode: R. Meischke en H.J. Zantkuijl, *Huizen in Nederland: Amsterdam. Architectuurhistorische verkenningen aan de hand van het bezit van de Vereniging Hendrick de Keyser* (Zwolle 2001) 79. Het is zeer geschikt voor gangen want enigszins bestand tegen vocht en wind; dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld wandschilderingen.

▲ Gewelfde en rijk gedecoreerde schoorsteenmantel.

▲ Gewelfde schoorsteenmantel met rijke appliqués.

Schouwen: schoorsteenmantels en boezems

In Huis Cohen bevinden zich 14 authentieke, 18e-eeuwse schouwen. Bij de beoordeling van de schouwen zijn de *schoorsteenmantels* (het deel rond de stookplaats) los van de *boezems* (het deel met rookkanaal boven de schoorsteenmantel) beoordeeld.

Schoorsteenmantels

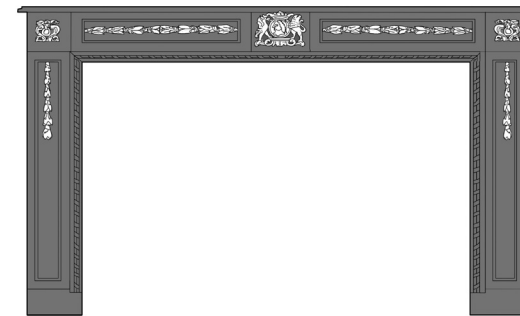
Er zijn in Huis Cohen vijf verschillende vormen van schoorsteenmantels te onderscheiden. In oplopende mate van rijkheid en decoratie zijn dat: recht en sober gedecoreerd; recht en gedecoreerd met sobere appliqués in contrasterend materiaal; recht en gedecoreerd met rijke appliqués in contrasterend materiaal; gewelfde mantels met rijke appliqués in contrasterend materiaal en gewelfde schoorsteenmantels, rijkelijk gedecoreerd met snijwerk.

De soberste schoorsteenmantels zijn uitgevoerd in grijs marmer of zwarte hardsteen. Ze zijn vlak, hebben een rechte binnenrand en rechte stijlen.

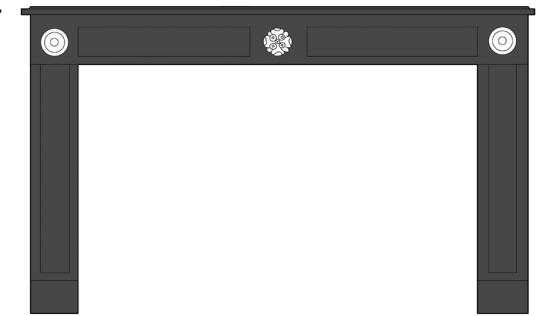
Op het frontkader en de stijlen zijn uitsluitend wat strakke, rechte en ronde decoratielijnen aangebracht (in cirkel-, ster- en/of palmetvorm). De rijkste mantels (zowel wat materiaal als decoratie betreft) zijn gewelfde, rijk gedecoreerde mantels, uitgevoerd in Belgisch grijs marmer (*Gris d'Anvers*). De binnenrand is gewelfd en de stijlen zijn gebold. Het gehele frontkader is voorzien van rijk decoratiesnijwerk. Een *moulure* (sierlijst) siert de gehele binnenrand. Het model was in 1780 overigens al wat ouderwets; de wat eigentijdse schouwen zijn vlakker, hebben rechte stijlen en een rechte binnenrand.

Boezems

Alle schouwen in Huis Cohen hebben boven de stookplaats een rechte boezem, waarin de rookkanalen zijn ondergebracht. Hierbinnen zijn vier verschillende types te onderscheiden. De rijkste boezems zijn aangetroffen in de suite en het comtoir op de bel-etage en in de grote zaal op de eerste etage. Hier zijn ze geheel in de wandafwerking

▲ Rechte schoorsteenmantel met rijke appliqués.

▲ Rechte schoorsteenmantel met sobere appliqués.

opgenomen (*verholen boezems*) met hooguit een enigszins naar voren springend deel (*penant*). De overige boezems zijn gepleisterde vormen met uiteenlopende decoratie. De soberste zijn vlak gepleisterd en ongeornamenteerd. Ze zijn aangetroffen in de keuken en in het voorste enfilade-appartement op de eerste etage. Eén kanttekening hierbij: spiegels en schilderstukken ontbreken. Onbekend is of deze hier wel voorkwamen. Ze worden eigenlijk alleen bij ongedecoreerde en verholen boezems verwacht en geven deze een rijker aanzien.

Analyse

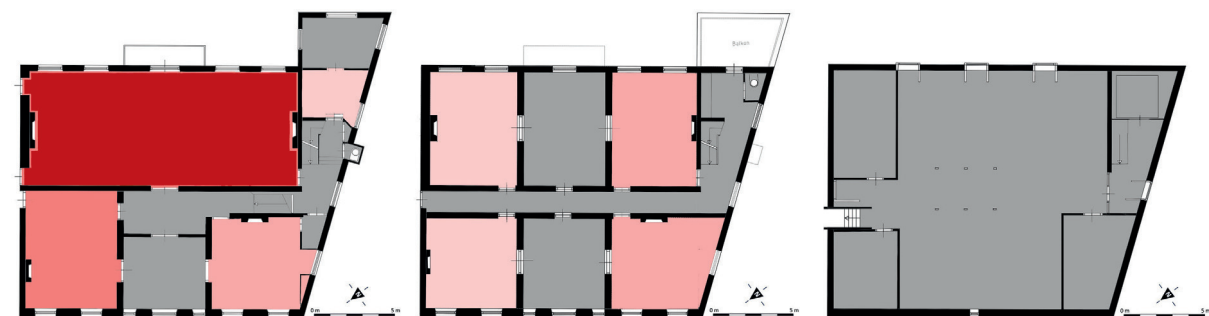
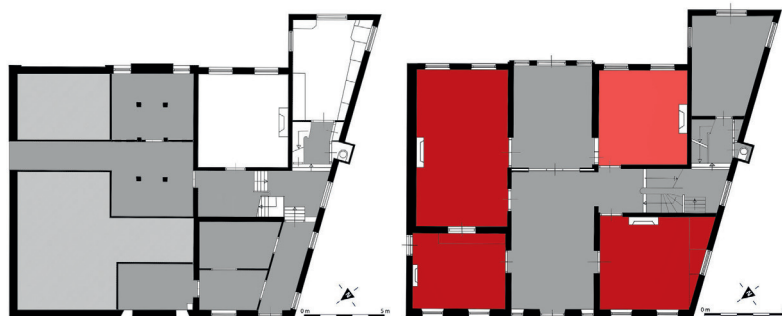
Bij nadere beschouwing van de schouwen en de verspreiding daarvan, valt een aantal zaken op. Verkeersruimtes en dienende ruimtes hebben geen schouwen; ze komen enkel in bediende ruimtes voor. Uitzondering hierop vormt de keuken. De keukenschouw bestaat enkel uit een hangende, gepleisterde en ongedecoreerde boezem zonder mantel. Schoorsteenmantels zijn allemaal van hard-

▲ Rechte schoorsteenmantel, sober gedecoreerd.

steen of marmer gemaakt. Het meest exclusieve materiaal (grijs-rose marmer) is te vinden in de mantels in de grote zaal; het minst rijke op de tweede etage. De rijkst gedecoreerde mantels bevinden zich op bel-etage; het model is voor die tijd echter al wat ouderwets (traditioneel?). De eenvoudigste mantels zijn op de tweede etage te vinden (in ieder

- Ruimtelijke hiërarchie op basis van de schoorsteenmantels met de rijkste in donker rood en de soberste in licht roze.

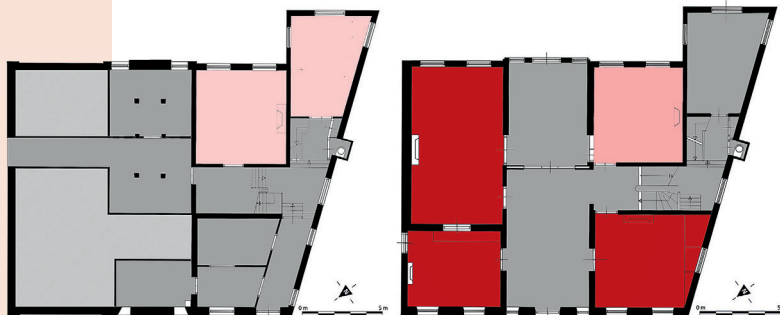

▲ Collage van details van verschillende schoorstenmantels binnen Huis Cohen.

- 57 W.V.J. Freling, *Stucwerk in het Nederlandse woonhuis* (Leeuwarden 1993) 62
 58 Koldeweij (2001) 265-269; G. W. M. Jager en C. W. Fock, *Italiaans stucwerk in Den Haag en Leiden 1700-1800* (Delft 1984)
 59 Op de betekenis van de aangetroffen allegorieën wordt verderop in dit artikel ingegaan (zie 'Decoratieprogramma').

enfilade-appartement één) en in de achterste kamer van het appartement in de uitbouw. Deze modellen zijn voor die tijd zeer 'modern'. Een relatie tussen mantelvorm en boezemtype lijkt niet aanwezig; de rijkste (verholen) boezems komen echter uitsluitend met rijke schoorstenmantels voor.

- Ruimtelijke hiërarchie op basis van de schoorsteenboezems met de rijkste in donker rood en de soberste in licht roze.

Stucplafonds

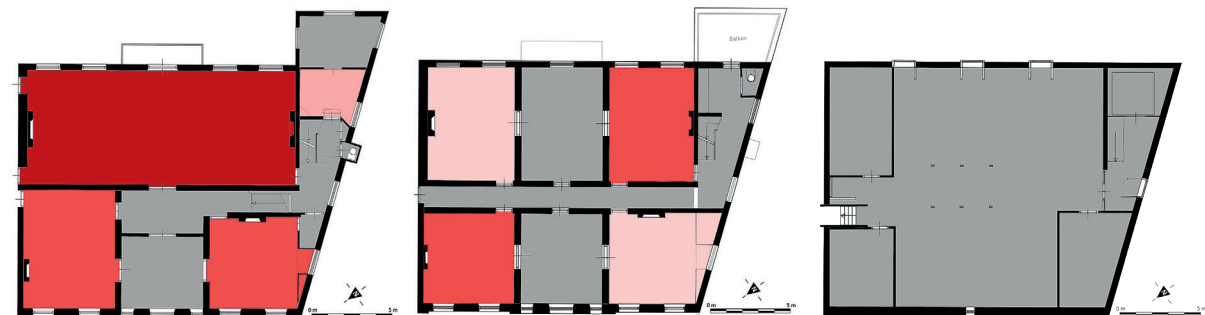
Vanaf het einde van de 17e eeuw werd plastisch stucwerk toegepast en in de 18e eeuw is het uitgegroeid tot een vast onderdeel van de interieurafwerking. De techniek maakte een eindeloze variatie van decoratie mogelijk.⁵⁷ Het was daarmee zeer geschikt om toe te passen bij een continu veranderend modebeeld. Kenmerkend voor stucplafonds in neoclassicistische stijl (vanaf 1770) was een strakke en symmetrische indeling en een sobere toepassing van de versieringsmotieven.⁵⁸ Een symmetrische schikking verdiende de voorkeur. Een centraal middenstuk en versieringselementen als blad- en bloemslingers, strikken en linten, rozetten en medaillons werden binnen streng begrensde kaders geplaatst, met duidelijke vormen als rechthoeken, cirkels, ovalen en vierkanten. De decoratieprogramma's omvatten veelal allegorische voorstellingen:

- ▲ Het rijkst gedecoreerd stucplafond in de grote zaal op de eerste etage (fotocollage).

engeltjes of *putti* (mollige jongetjes, vaak naakt) met attributen, stillevens en uitbeeldingen van jaargetijden, zintuigen, kunsten en klassieke thema's.

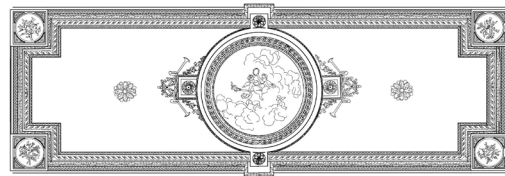
Huis Cohen bevat zestien ruimtes met plastische stucplafonds. Hierin zijn vijf klassen van decoratie te onderscheiden, waarin – geheel in stijl – rechthoeken, cirkels, ovalen en vierkanten domineren, al dan niet gecombineerd met allegorische voorstellingen.⁵⁹

De grote zaal heeft het rijkst gedecoreerde plafond, met een groot allegorisch middenstuk binnen een kader van rijk versierde perklijsten met allegorische hoekornamenten. Een goede tweede is het plafond in de antichambre: eveneens een allegorisch middenstuk binnen een kader van versierde

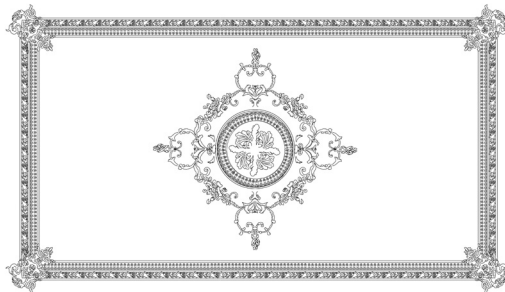

perkljsten, maar nu zonder hoekstukken; of het plafond in de chambre mét allegorische hoekornamenten en versierde perkljsten en ‘slechts’ een rozet als middenstuk. Veel voorkomend in Huis Cohen zijn gedecoreerde stucplafonds met versierde perkljsten en een fraai middenstuk. De soberste

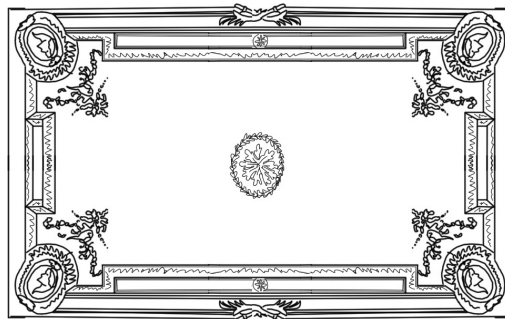
uitvoeringen hebben enkel strakke perkljsten en een eenvoudig middenstuk (veelal een rozet). Onversierde versies komen alleen in het souterrain voor. Ongestucte plafonds bevinden zich in het souterrain, op de tweede etage en op zolder: troggewelfjes, balkenplafond of dakbeschot.

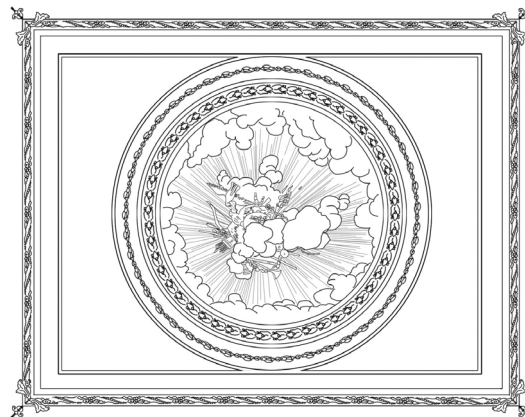
- ▲ Voorbeeld van een rijk gedecoreerd stucplafond met een allegorisch middenstuk, allegorische hoekstukken en geornamenteerde perkljsten (grote zaal).

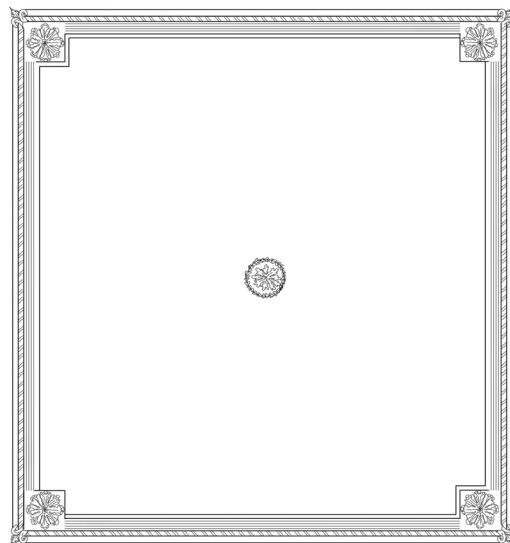
- ▲ Voorbeeld van een rijk gedecoreerd stucplafond met geornamenteerde perkljsten en een floraal middenstuk (vestibule).

- ▲ Rijk gedecoreerd stucplafond (chambre van de suite) met geornamenteerde perkljsten, allegorische hoekornamenten en een rozet als middenstuk.

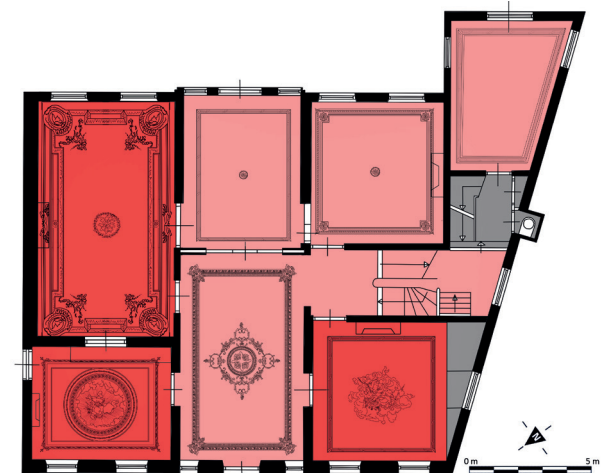

- ▲ Voorbeeld van een rijk gedecoreerd stucplafond met geornamenteerde perkljsten en een allegorisch middenstuk (antichambre van de suite).

- ▲ Voorbeeld van een sober gedecoreerd stucplafond met licht geornamenteerde perkljsten en een rozet als middenstuk (zijkamer).

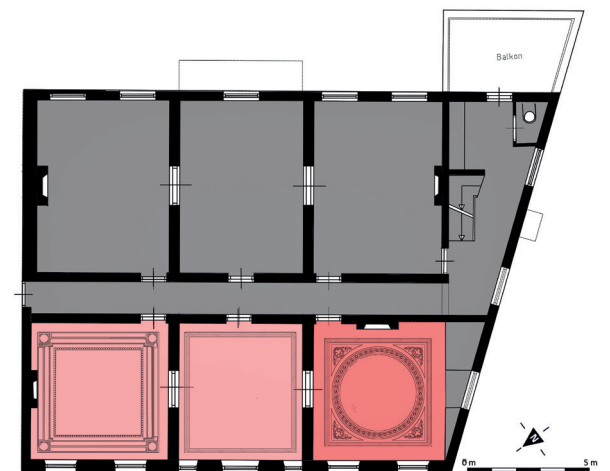
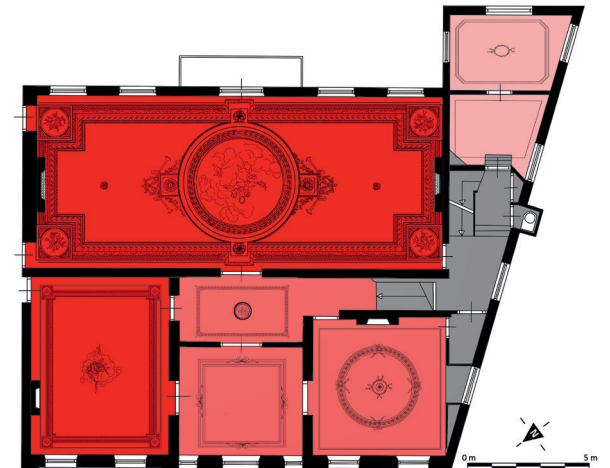
- ▼ Detailopname van gedecoreerd stucplafond in de vestibule.

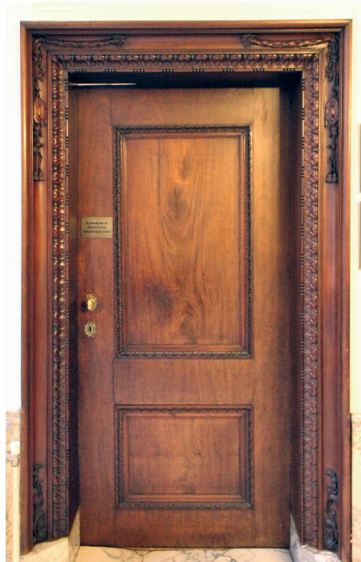
Analyse

De gedecoreerde stucplafonds in Huis Cohen komen uitsluitend in bediende ruimtes voor. Ze zijn dus voorbehouden aan representatieve ruimtes en woonvertrekken. Opvallend hierbij is dat ook de verkeersruimtes die deze ruimtes onderling met elkaar verbinden voorzien zijn van plafonds met decoratie. De plafonds in dienende ruimtes zijn glad gepleisterd of onafgewerkt. De verkeersruimtes die deze huishoudelijke ruimtes met elkaar verbinden zijn eveneens ongeornamenteerd glad gepleisterd.

Rijkgedecoreerde stucplafonds bevinden zich uitsluitend op de bel-etage en de eerste etage. Het rijkste voorbeeld is in de grote zaal op de eerste etage te vinden, op de voet gevolgd door die in de chambre op de bel-etage. De minst gedecoreerde stucplafonds zitten in het enfilade-appartement op de tweede etage (voorzijde) en in het appartement in de zijvleugel. Als het enkel op de stucplafonds aankomt, lijken deze ruimtes eerder voor privé-gebruik bedoeld dan voor de ontvangst van gasten. Het enfilade-appartement aan de achterzijde wijkt door het ontbreken van plafondafwerking af: in deze bediende ruimtes is het balkenplafond zichtbaar. Voor plastisch stucwerk is het plafond te laag:

- Stucplafonds op de bel-etage (boven), de eerste etage (midden) en de tweede etage (onder), waarbij de rijkste in donker rood en de soberste in licht roze zijn weergegeven.

▲ Rijk gedecoreerd deurblad en kozijn (toegang tot suite).

▲ Rijk gedecoreerde deurbladen en kozijn (porte-brisée in de suite).

▲ Rijk gedecoreerde deurbladen (porte-brisées op de eerste etage).

▲ Alle gedecoreerde deuren zijn voorzien van vuurvergulde deurkrukken.

om in de onderliggende grote zaal een hoger plafond te verkrijgen is op deze etage de vloer plaatselijk verhoogd, met als resultaat dat de ruimte nauwelijks 2,4 m hoog is en het plafond makkelijk is aan te raken. Anderzijds zou het ook mogelijk kunnen zijn dat in deze ruimtes het stucplafond in een latere fase is verwijderd (er zijn echter geen bevestigingsporen op de balken te zien) of hier wel was gepland, maar nooit is aangebracht.

Deuren en deurkozijnen

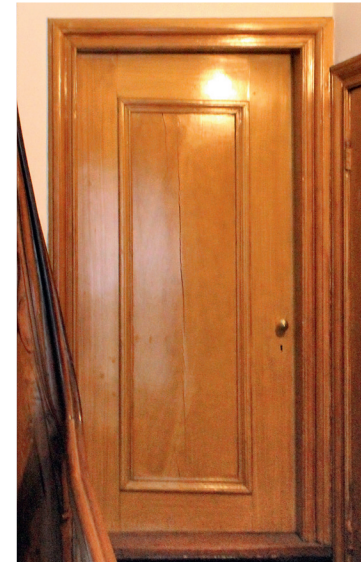
Huis Cohen beschikt over 47 authentieke, 18e-eeuwse binnendeuren. Het zijn alle houten paneeldeuren, met aan elke zijde (*deurblad*) een specifieke afwerking.⁶⁰ De rijkheid van de deurbladen (met hun veelal bijpassende kozijnen) vallen in drie klassen uiteen: rijk gedecoreerd, ongedecoreerd en verholten. Onder de groep rijk gedecoreerde deuren vallen de deurbladen en kozijnkaders van dure materialen, voorzien van gesneden decoratie in de vorm van sierlijsten en florale ornamenten. Mooie voorbeelden hiervan zijn de mahoniehouten deuren in de vestibule en de porte-brisées. Ongedecoreerde deuren (en hun kozijnen) hebben geen gesneden

⁶⁰ Deuren kunnen aan beide zijden een ander type blad hebben.

⁶¹ Hoewel bij menig verholten deur de gedecoreerde lambrisering doorloopt, wordt deze niet als *gedecoreerd* beschouwd.

▲ Ongedecoreerd deurblad (keuken).

▲ Ongedecoreerd houten deurblad (appartement zijvleugel).

▲ Verholten deur (beschilderde kamer).

decoratie, maar hooguit een (eenvoudig) profiel rond de panelen. Dit type deur is voornamelijk op de tweede etage te vinden. Bij een verholten deur lopen de wanddecoratie en lambrisering over het deurblad heen, zonder duidelijke onderbreking of kozijn. In gesloten toestand valt de deur weg in de totale wandafwerking.⁶¹

Analyse

Wat deuren en de deurkozijnen betreft, blijkt dat de vestibule enkel gedecoreerde deuren kent. Gedecoreerde deuren komen verder alleen nog op de bel-etage en de eerste etage voor. Ze geven alle toegang tot de bediende ruimtes, waar ongedecoreerde en verholten deuren veelal de (enige) uitgang of doorgang vormen. De vier porte-brisées (twee in de suite en twee op de eerste etage) zijn als enige aan beide kanten gedecoreerd.

Ranglijst

Nu de afzonderlijke interieurelementen zijn onderzocht en op rijkheid zijn geordend, is het mogelijk een onderbouwde *hiërarchie* van ruimtes op te stellen, waarbij de mate van rijkdom en afwerking

bepalend is voor de rangorde van de vertrekken. Hiervoor zijn simpelweg punten toegekend aan de afzonderlijke interieurelementen die per ruimte zijn opgeteld. De totaalscore van de betreffende ruimte kan dan als een soort 'rijkheids-index' worden beschouwd.

Bij de lambriseringen krijgt de rijkste van de zes groepen 6 punten, aflopend tot 1 punt voor de minst rijke groep. Ruimtes zonder lambrisering krijgen geen punt. Op overeenkomstige wijze krijgen bij de schouwen de rijkste schoorsteenmantels 5 punten, aflopend tot 1 punt voor de minst rijke groep. De schoorsteenmantels in de grote zaal krijgen één punt extra vanwege de uitvoering in kostbaar roze marmer. Ruimtes zonder schoorsteenmantel krijgen geen punt. De rijkste schoorsteenboezems krijgen 4 punten, aflopend tot 1 punt voor de minst rijke. Ruimtes zonder schoorsteen krijgen geen punt. Bij de verschillende wandafwerkingen krijgen de landschapbehangsels en de wanden met gecombineerde technieken beide als rijkste 5 punten. De overige gedecoreerde wanden krijgen 3 punten, de chambre krijgt hierbij echter één extra punt voor het uitzonderlijk rijke snijwerk. Wand met volle-

dig dekkende bespanning krijgen 2 punten, tegels en vlak pleisterwerk 1 punt. Onafgewerkte wanden scoren geen punt. Bij de stucplafonds geldt dat de rijkste groep 5 punten krijgt, aflopend tot 1 punt voor de minst rijke groep. Ruimtes zonder plastisch stucplafond krijgen niets. En geheel in lijn met het voorgaande krijgen gedecoreerde deuren en kozijnen 3 punten en ongedecoreerde deuren 1 punt. Per ruimte wordt de rijkste deur gescoord. De aanwezigheid van een verholen deur wordt apart gescoord en levert een ruimte (maximaal) één extra punt op.

Analyse

Nu we de ruimtes op rijkheid hebben geordend, valt al direct op dat er geen absolute winnaar is. Geen enkele ruimte behaalde de maximaal haalbare score (van 29 punten). Blijkbaar bestaat de rijkste ruimte niet uit een opeenstapeling van de rijkste interieuronderdelen. Zo heeft de ruimte met het rijkste stucplafond juist een minder rijke lambrisering (grote zaal) en andersom wordt de rijkste lambrisering begeleid door een minder rijk plafond (chambre). Bij nader inzien lijken ook in de andere ruimtes vooral de plafonds en lambrisering enigszins complementair aan elkaar. Blijkbaar wilde men de blik óf omhoog óf omlaag leiden.

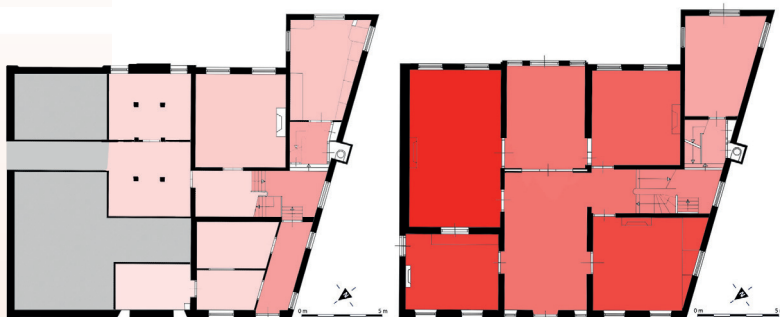
Natuurlijk zijn de bediende ruimtes rijker dan de dienende; de soberste bediende ruimte is nog altijd rijker afgewerkt dan de rijkste dienende ruimte.

De rijkste vertrekken liggen dicht bij de hoofd-entree. Ze zijn alle binnen één tot drie bewegingen vanuit de vestibule te bereiken. Hierbij valt op dat de verkeersruimtes tussen deze vertrekken ook het rijkste versierd zijn en in de hiërarchie direct volgen op de voorgenoemde vertrekken: de vestibule met aansluitend het trappenhuis en de gang op de eerste etage. Met andere woorden: de vertrekken met de rijkste interieurs zijn middels de rijkste verkeersruimtes aan elkaar verbonden. De minst rijke ruimtes liggen het verst van de hoofdentree. De ruimtes op zolder en de opslagkelders in het souterrain onderin de hiërarchie liggen het verst van de hoofdentree; deze zijn pas na vier tot zeven bewegingen te bereiken. De bedienden-entree in de voorgevel daarentegen geeft vrijwel direct entree tot de kelderruimtes in het souterrain.

tabel 1
Overzicht van de afzonderlijke scores per element per ruimte en de totaalscore per ruimte, geordend op totaalscore (van hoog naar laag)

rank	ruimte	interpretatie	lambrisering	mantel	boezem	wand	plafond	deur max	verholen deur	totaal
1	1.02	grote zaal	3	5	4	5	5	3	1	25
2	0.03	chambre	5	5	4	4	3	3	1	25
3	0.02	antichambre	3	5	4	1	4	3	1	21
4	0.10	comptoir	3	4	4	3	4	1	1	20
5	1.01	beschilderde kamer	2	3	3	5	4	1	1	19
6	0.05	zijkamer	3	4	3	3	2	1	1	17
7	0.04	tuinkamer vestibule	6	–	–	3	2	3	–	14
8	0.01	vestibule	6	–	–	3	2	3	–	14
9	1.08	gang	6	–	–	3	2	3	–	14
10	0.09	trappenhuis I / statietrap	6	–	–	2	2	3	–	13
11	1.09	appt. 1e etage, rechtsvoor	2	3	2	2	2	1	1	13
12	1.10	appt. 1e etage, middenvoor	4	–	–	2	2	3	1	12
13	2.01	enfilade voorzijde, links	1	1	3	2	2	1	1	11
14	2.07	enfilade voorzijde, rechts	2	2	1	2	2	1	1	11
15	1.03b	miniapp. achterkamer	2	1	2	2	2	1	–	10
16	2.04	enfilade achter, rechtsachter	2	2	3	2	–	1	1	11
17	-1.05	trappenhuis I	6	–	–	1	1	1	–	9
18	-1.06	gang	6	–	–	1	–	2	–	9
19	-1.04a	trappenhuis II	6	–	–	1	?	1	–	8
20	0.08	trappenhuis II	6	–	–	1	–	1	–	8
21	0.06	kamer zijvleugel	2	–	–	1	2	3	–	8
22	2.02	enfilade achterzijde, links	2	1	1	2	–	1	1	8
23	2.09	enfilade voorzijde, midden	1	–	–	2	2	1	1	7
24	1.03	miniapp. voorkamer	2	–	–	2	1	1	–	6
25	1.04	trappenhuis II	1	–	–	1	–	1	–	3
26	1.06	overloop	1	–	–	1	–	1	–	3
27	2.05	trappenhuis II	1	–	–	–	1	1	–	3
28	2.06	gang	–	–	–	1	1	1	–	3
29	-1.04b	keuken	–	–	(1)	1	–	2	–	3
30	-1.03	opslag / keuken Van Hoorn	–	–	(1)	1	–	1	–	2
31	-1.09	opslag	–	–	–	1	–	1	–	2
32	-1.01	huishoudelijk / opslag	–	–	–	1	–	1	–	2
33	-1.05a	opslag / hal	–	–	–	1	–	1	–	2
34	-1.07	huishoudelijk / opslag	–	–	–	1	–	1	–	2
35	-1.08	huishoudelijk / opslag	–	–	–	1	–	1	–	2
36	3	zolder	–	–	–	–	–	–	–	0

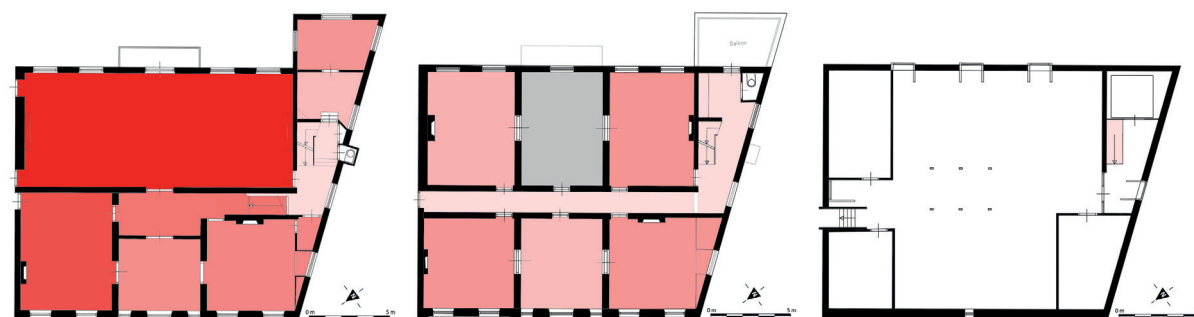
- Ruimtelijke hiërarchie op basis de opgetelde scores van de afzonderlijke elementen, met de rijkste in rood en de soberste in licht roze.

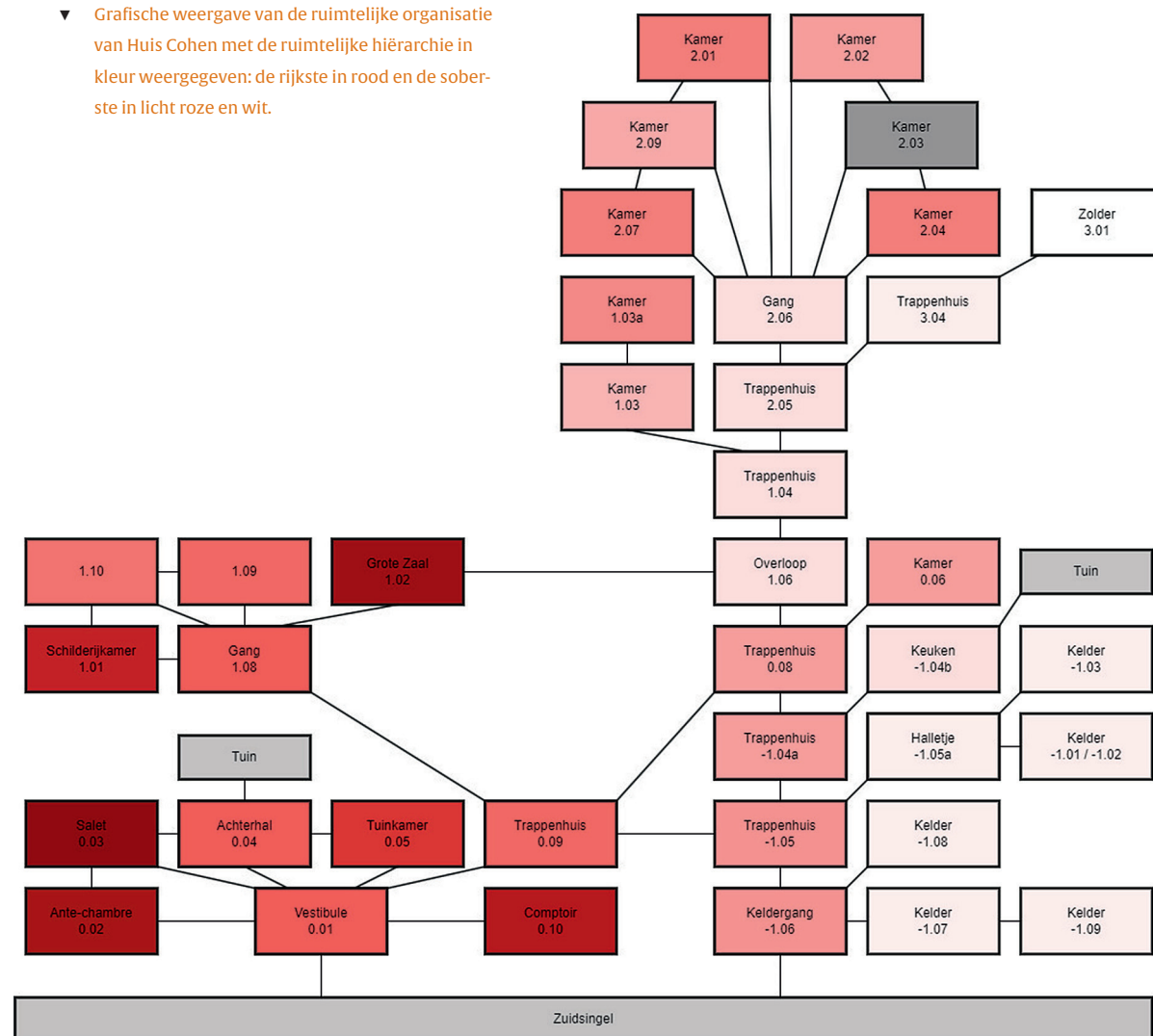
Op dit moment wordt er binnen de bouw- en interieurhistorie vanuit gegaan dat de hiërarchie van vertrekken voldoende uit de schouwen af te leiden is.⁶² Het belangrijkste vertrek heeft de rijkste en meest bewerkte schouw. Wanneer binnen Huis Cohen de hiërarchie enkel op de rijkdom van schoorsteenmantel en boezem wordt gebaseerd ontstaat een redelijk overeenkomstige reeks: de zes rijkste interieurs zijn gelijk, maar in een enigszins afwijkende volgorde. Ook verschilt zo'n serie behoorlijk in de details: de grote zaal behoort dan niet tot de twee rijkste vertrekken en ruimtes zonder schouw – zoals de vestibule – worden onterecht buitengesloten.

Marmer komt uitsluitend voor in combinatie met gepleisterde wanden en plafonds (eventueel voorzien van plastisch stucwerk) in gangen en trappenhuisen. Deze combinatie van 'harde' materialen werd in de 18e eeuw vrijwel uitsluitend toegepast in voorhuizen, gangen en trappenhuisen (slechts sporadisch in ontvangstkamers). Het impliceert dat de tuinkamer, die met de grote schuifdeur van de vestibule af te scheiden is, primair als onderdeel van de vestibule moet worden beschouwd. Dat deze niet als apart vertrek is bedoeld wordt bevestigd door het ontbreken van een schouw. Dit suggereert weer dat de grote drieslag gewoonlijk geheel open behoorde te staan.

Vertrekken met de rijkste interieurs waren voor representatieve doeleinden bestemd en ingericht voor ontvangsten, muziekuitvoeringen, feestelijke maaltijden en partijen.⁶³ Bij huis Cohen waren dat in ieder geval de eerste zeven vertrekken uit de hiërarchie: alle kamers op de bel-etage rond de vestibule (de suite met antichambre en chambre, de tuin-

- ▼ Grafische weergave van de ruimtelijke organisatie van Huis Cohen met de ruimtelijke hiërarchie in kleur weergegeven: de rijkste in rood en de soberste in licht roze en wit.

62 Fock ea 2001 274. Onduidelijk is of hier enkel de schoorsteenmantel wordt bedoeld, of de gehele schouw, i.e. mantel en boezem.

63 Krabbe 2020 149, 152, 234

- ▲ Kamer in de uitbouw, bestemd voor wonen, met sober afgewerkte plafond, deur, wanden en lambrisering.

- ▲ In de beschilderde kamer – één van de rijkste vertrekken van Huis Cohen – worden de rijkste wand- en plafondafwerkingen begeleid door een sobere lambrisering
RCE

kamer, de zijkamer en het comptoir) en op de eerste etage de beschilderde kamer en de grote zaal. De verbindende verkeersruimtes (vestibule, trappenhuis met statietrap en gang) volgen in de hiërarchie direct hierop; we mogen ze qua rijkheid ook zeker tot de representatieve ruimtes rekenen.

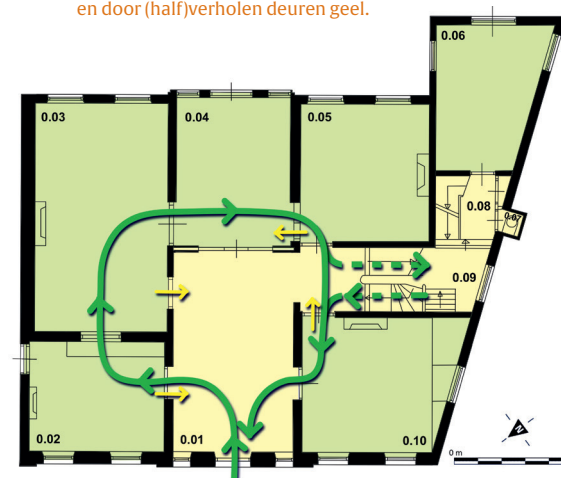
De twee in de hiërarchie volgende vertrekken op de eerste etage moeten we ook als representatief beschouwen, omdat die met de beschilderde kamer was geschakeld tot één (pronk)appartement. Maar de score blijft wat laag, omdat de middelste kamer geen schouw heeft.

Aansluitend volgen in de hiërarchie de drie resterende appartementen die in Huis Cohen te onderscheiden zijn en een duidelijke privébestemming hebben, met de verbindende verkeersruimtes ertussen.

- ▲ Vestibule (gezien naar de hoofdentree) met rijk afgewerkt plafond, wanden, lambrisering en vloer.

- ▼ Plattegrond van de bel-etage met ruimtenummers. De dienende ruimtes (hal, trappenhuis en privaat) zijn geel, de bediende ruimtes (woonverblijven) groen. Routes door formele deuren zijn groen en door (half)verholen deuren geel.

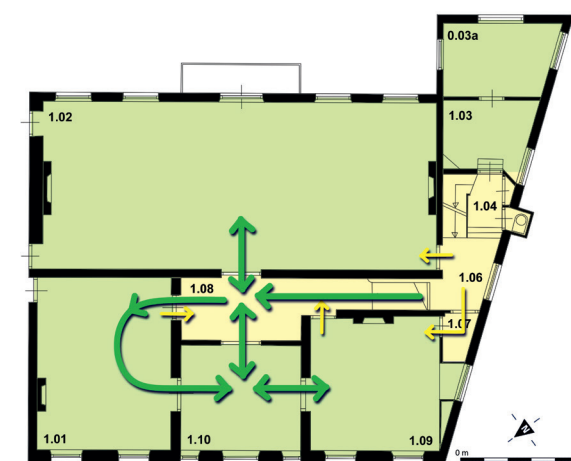

Gastencircuit

De binnendeuren wijzen op een interessant fenomeen. Alle bediende ruimtes in Huis Cohen beschikken over een *formele* én een *verholen* deur. Onder formele deuren worden de deuren verstaan die vanwege afwijkende materialisatie en decoratie onmiskenbaar in een wand aanwezig zijn. Ze vormen verbindingen met verkeersruimtes en tussen bediende ruimtes onderling. Verholen deuren daarentegen hebben een gelijke afwerking als de wanden en vallen daar in gesloten toestand tegen weg. Het zijn inderdaad verborgen deuren. Ze vormden de verbinding met verkeersruimtes en dienende ruimtes en werden voornamelijk door bedienden gebruikt.⁶⁴

Een groot aantal deuren is aan één zijde formeel en aan de andere zijde verholen afgewerkt. Dit betekent dat de formele zijde iedereen toegang biedt aan de achterliggende ruimte, maar dat na entree en sluiting dezelfde deur voor de bewoners en gasten niet langer als doorgang bestond – de deur is in feite ‘weg’. Zij zullen een andere (formele) deur moeten gebruiken. Bedienden konden wél door de verholen deur. Op deze wijze bewogen bewoners en met name gasten zich via andere routes door het huis dan het personeel.⁶⁵

- ▼ Plattegrond van de eerste etage met ruimtenummers. De dienende ruimtes (hal, trappenhuis en privaat) zijn geel, de bediende ruimtes (woonverblijven) groen. Routes door formele deuren zijn groen en door (half)verholen deuren geel.

64 Girouard 1993

65 Krabbe 2020 167. In praktijk zal de scheiding niet keihard zijn geweest; bewoners zullen ook de verholen deuren gebruikt hebben en bediening van formele, met name wanneer de bewoners niet aanwezig waren. Gasten zullen zich echter tot formele doorgangen beperkt hebben.

▲ Hondenkop met jachthoorn op de deur. Links en rechts zijn de sierlijsten met tabaksbladeren te zien.

Door met deze bril op naar de plattegrond van de bel-etage te kijken, wordt bij gebruik van enkel formele deuren een circulaire route zichtbaar: het *gastencircuit*.⁶⁶ Een gast die na binnenkomst door de hoofdentree het eerste vertrek aan de linker hand binnen ging (antichambre, voorkamer van de suite), werd gedwongen zijn of haar weg te vervolgen via de grote porte-brisée naar het naastgelegen vertrek (chambre, achterkamer van de suite). De mahoniehouten deur die vanuit de vestibule toegang verleende, is vanaf deze zijde verholen en verdwenen in de wand. Vanuit de chambre bood slecht één andere porte-brisée een uitgang, van waar men via de tegenoverliggende porte-brisée in het volgende vertrek kwam. Aan deze zijde blijkt de porte-brisée een verholen deur en de enige formele deur vanuit deze ruimte biedt toegang tot het trappenhuis met direct er tegenover een mahoniehouten deur naar het comptoir, waar hetzelfde trucje is uitgehaald en men enkel door een andere deur de kamer kon verlaten. Deze route verbond alle representatieve ruimtes op de bel-etage met elkaar. Wanneer de gast echter besloot de trap naar boven te volgen, kwam die op de eerste etage in een soortgelijk circuit waarmee uiteindelijk alle representatieve ruimtes in Huis Cohen waren aangedaan.

Ter illustratie hoe ingenieus het gastencircuit en het spel met deuren was: bedenk dat wanneer een gast na betreden van het huis niet linksaf de suite in ging, maar rechtsaf de deur nam naar het comptoir, dat in vergelijkbare huizen dienst deed als kantoor, waar veelal mensen ontvangen werden met een lagere status (klanten en leveranciers). Er was voor hun geen andere uitweg dan dezelfde deur terug. De ligging nabij de hoofdentree voor kwam dat deze bezoekers diep het huis in moesten.

Decoratieprogramma

Alle representatieve ruimtes in Huis Cohen zijn als kralen in een ketting aaneen geregen, waarlangs gasten van hoogtepunt naar hoogtepunt werden gevoerd. Hun weg leidde langs zorgvuldig gekozen decoraties, die met hun onderliggende betekenis een scala aan informatie overbrachten. Daarbij werd een beeldtaal gebruikt met *allegorische* voorstellingen, die men toentertijd makkelijker begreep dan wij tegenwoordig.⁶⁷ Om te achterhalen welke

boodschap Cohen wilde uitstralen op zijn gasten, is alle decoratie in het huis op iconografische informatie onderzocht.⁶⁸ Om de aangetroffen allegorieën te interpreteren, is de *Iconologia* van de Italiaanse humanist Cesare Ripa uit 1593 als voornaamste bron gebruikt.⁶⁹ In de 17e en 18e eeuw diende de Nederlandse bewerking daarvan (in 1644 uitgegeven door Dirk Pietersz. Pers) als standaard voorbeeldboek.⁷⁰

Exterieur

De ontmoeting met de Cohens begint eigenlijk al aan de buitenzijde. Het exterieur geeft de bezoeker al meteen een indruk van de status en rijkdom van de eigenaar, met name de nieuwe façade tegen de voorgevel. De decoraties en de strakke vormen zijn geheel in overeenstemming met de neoclassicistische stijl. Met zijn drie bouwlagen was het huis in zijn tijd één van de hoogste huizen in de stad. Dit alles straalt hoge rijkdom, finesse en kwaliteit uit, zonder decadent of pronkziek over te komen. De decoratie is sober gehouden en bevindt zich voornamelijk op de risaliet en rond de entree. Tussen de gebruikelijke 18e-eeuwse ornamenten als linten, strikken, festoenen en portretmedaillons op de deur zijn twee specifieke elementen te vinden. Dat zijn een sierlijst van tabaksbladeren, die verwijzen naar de bron van Cohens rijkdom, en een centraal aangebrachte deurknop in de vorm van een hondenkop, geplaatst boven een jachthoorn. Wellicht duidde Cohen met deze deurknoppen aan dat hij van de jacht hield en dat er goedgetrainde jachthonden in huis waren – als een historisch equivalent van de hedendaagse hondenkop met de tekst 'hier waak ik'.

Interieur

Het interieur geeft veel meer en veel persoonlijkere informatie aan de bezoeker, die niet langer vóór het huis stond maar nu daadwerkelijk bij de bewoners thuis (*in-'t-huis*) was. In alle ruimtes die voor de ontvangst van gasten zijn ingericht, zijn allegorische afbeeldingen in het pleisterwerk aangebracht. Ze zijn boven binnendeuren te vinden (*bovendeurstukken*), op de wanden (*wandstukken* en *trofeeën*) op plafonds (*midden- en hoekstukken*) en op de boezems van schouwen (*schouwstukken*).

Bovendeurstukken

In het interieur van Huis Cohen zijn vier allegorische bovendeurstukken aanwezig, drie in de vestibule met de verbeeldingen van *Geloof*, *Hoop* en *Liefde* (de drie goddelijke deugden) en in de gang op de eerste etage hangt *Architectuur* (foto's zie pp. 50-51).

Geloof

Tafereel met drie putti. Twee daarvan houden een plaat met reliëf vast, de derde draagt de tafelen met de tien geboden, die volgens het oude testament door God via Mozes aan de mensen zijn gegeven. Ook de afbeelding op de plaat is de verbeelding van een oudtestamentisch verhaal: Abraham die op het punt staat zijn zoon Izaäk te offeren (Gen. 22: 1-10). De tafelen vertegenwoordigen de *oude wet* (oude testament), het boek op de voorgrond is dan gebruikelijk het nieuwe testament (*nieuwe wet*). Deze allegorie betreft de eerste goddelijke deugd: *Geloof*, het vertrouwen in God.⁷¹ Het mag wel als een zeer joodse keuze worden beschouwd dat hier in de allegorie *Geloof* niet het Christuskruis is gebruikt, waar dat in christelijke omgevingen wél gebruikelijk is. Parallel daaraan mag betwijfeld worden of het boek wel het nieuwe testament betreft. Wellicht betreft het de Thora.

Hoop

Tafereel met drie putti. Eén van hen houdt een anker vast; het symbool voor *Hoop*.⁷² De twee anderen hebben een fruittros vast (symbool voor *Overvloed*) en een plaat met een afbeelding in reliëf. Centraal op deze plaat staat een vrouw afgebeeld in een klassiek gewaad, met iets in haar hand. Binnen de allegorie *Hoop* betreft dit vaak een zaaister, maar gezien de joodse context kan het hier ook om Ruth met een opgeraapte korenaar gaan (Ruth 2:2-3).

Liefde

Tafereel met drie putti in een landschapje. Twee van hen bevinden zich in een innige omhelzing, de derde heeft een plaat vast met in reliëf een vrouw met twee kinderen. Het betreft Rebekka met haar twee kinderen Ezau en Jacob, of Rachel met haar kinderen Jozef en Benjamin. Zowel de omhelzende putti als de moeder met kinderen verbeelden de *Liefde*.⁷³

66 Gasten legden na ontvangst een parcours af door het huis (Krabbe 2020 234).

67 De allegorie is een voorstelling waarin een personificatie wordt gebruikt in combinaties en/of met een of meer andere personen of figuren; tezamen kunnen ze in een handeling betrokken zijn.

68 Voor methodologische kwesties met betrekking tot het interpreteren van dit soort allegorieën zie L.G. Lamoree, C. Salomons, A. S. Fris en J. B. Bedaux, 'De ideologie van een stadsregering. Het 18e eeuwse allegorische decoratieprogramma van het Goese stadhuis', *Bulletin KNOB* 83 (1984) 183-222, ald. 197-200.

69 C. Ripa, *Iconologia, ovvero, descrizione dell'imagini universali cavate dall'antichità, et da altri luoghi* (Rome 1593).

70 D.P. Pers, (vert./red.) *Iconologia of Uytbeeldinghen des verstands van Cesare Ripa van Perugian ...* (Amsterdam 1644, heruitgave Soest 1971, 2003 digitaal: www.dbnl.org/tekst/pers001cesao1_01/index.php).

71 Ripa 1593: *Fede*

72 Ripa 1593: *Spe*

73 Ripa 1593: *Charitate*

▲ Bovendeurstuk met de allegorie op Geloof.

▲ Bovendeurstuk met de allegorie op Hoop.

Architectuur

Tafereel met drie putti. Eén putto is met hamer en beitels aan het beeldhouwen, de ander is aan het lezen, de derde is met passer bezig op een rol papier. Naast de putti liggen een palet met penselen, enkele boeken en een globe. De afbeelding bevat algemene elementen die naar de *Schone Kunsten* verwijzen (schilderkunst, beeldhouwkunst en schrijfkunst), maar de hamer, beitels, passer en globe zijn specifieke elementen in de allegorie op *Architectuur*.⁷⁴

Wandstukken

In de tuinkamer, het afsluitbare deel van de vestibule, zijn vier wandstukken aangebracht met verschillende portretmedaillons binnen identieke lijsten, die samen een allegorie vormen op de seizoenen. Het betreffen een jonge vrouw met een mirtenkrans in het haar (*Lente*),⁷⁵ een vrouw met koren-

74 Ripa 1593: *Arte & Architettura*

75 Ripa 1593: *Primavera*

76 Ripa 1593: *Estate*

77 Ripa 1593: *Autunno*

78 Ripa 1593: *Inverno*

▼ Portretallegorie op Lente.

▼ Portretallegorie op Zomer.

▼ Portretallegorie op Herfst.

▼ Portretallegorie op Winter.

▲ Bovendeurstuk met de allegorie op Liefde.

▲ Bovendeurstuk met de allegorie op Architectuur.

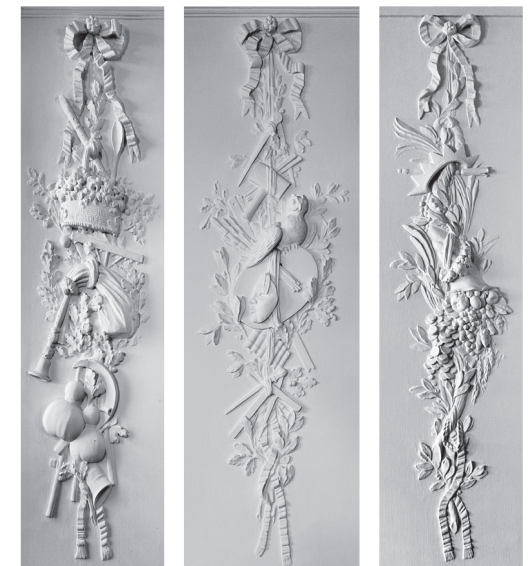
aren in het haar (*Zomer*),⁷⁶ een man met wijnranken in het haar (*Herfst*)⁷⁷ en een wat oudere heer met een muts op en een dikke jas aan (*Winter*).⁷⁸

Trofeeën

In de vestibule bevinden zich tussen de deuren en tussen de wandstukken negen *trofeeën*, decoraties bestaande uit een aantal objecten en florale elementen, verticaal opgehangen aan een gestrikt lint in plastisch stucwerk. Het betreffen achtereenvolgens:

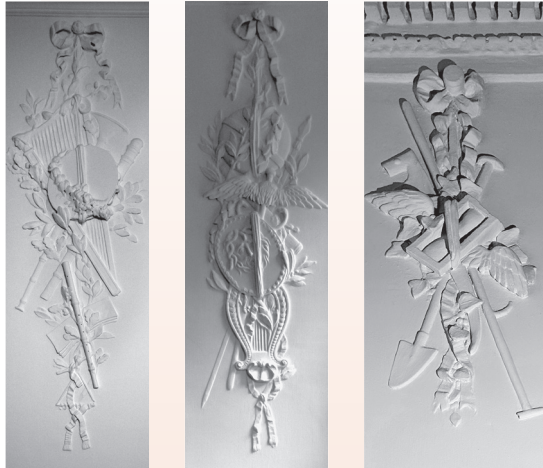
- Links: Trofee Zomer & Muziek.
- Midden: Trofee Kunst & Wetenschap (+ Vrijmetselarij).
- Rechts: Trofee Monarchie, Vrede en Overvloed.

▼ Wandstuk met portretmedaillon.

Zomer & Muziek

Trofee met onder de strik (van boven naar beneden) een fluit; een lange lepel; een mand met bloemen; een wandelstok; een hark; een éénpijpige *dulcimer*; een sikkelseis; twee kalebassen (fles-pompoenen) en een hoorn. De combinatie van hark, sikkelseis, bloemen, kalebassen refereert aan de Zomer, de dulcimer, fluit en hoorn duiden op *Muziek*. De hoorn zou ook een Joodse *sjofar* (שֹׁפָר) kunnen zijn: een muziekinstrument gemaakt van een dierenhoorn, dat in de synagoge op speciale momenten wordt

- ▲ Links: Trofee Muziek.
- ▲ Midden: Trofee Handel.
- ▲ Rechts: Trofee Vanitas.

geblazen. De lange lepel (het einde van de steel steekt aan de onderzijde uit de trofee) verwijst mogelijk naar de Joodse parabel van De lange lepel over solidariteit en dienstbaarheid.⁷⁹

Kunst & Wetenschap (+ Vrijmetselarij)

Trofee met onder de strik een passer; een moker met beitels; een liniaal; kwasten; een uil; een schilderspalet; een masker; een panfluit; een fluit; een passer en rechte hoek. Het masker (*Toneelkunst*), de kwasten en het palet (*Schilderkunst*) en de fluit en panfluit (*Muziek*) wijzen naar de Schone Kunsten; de moker (*Kracht*) met beitels (*Nauwkeurigheid*) naar *Bouwkunst*. De uil (*Wijsheid*) en de passers, meetlat en winkelhaak (*Meetkunde*) wijzen naar *Wetenschap*. Het eikenloof staat symbool voor Roem. Nota bene: de combinatie van een passer en winkelhaak is een kenmerkend symbool uit de *Vrijmetselarij*, evenals een hamer/moker met beitels.

Monarchie, Vrede en Overvloed

Trofee met onder de strik een kroon met scepter en een hoorn des overvloeds (*cornucopia*) met juwelen, fruit en geld. De regalia (kroon: *Soeverein koningschap* en scepter: *Koninklijk gezag*) duiden op *Monarchie*, de cornucopia op *Overvloed* en de palmtakken in het loofwerk op *Vrede*. De trofee lijkt uit te drukken dat met de komst van een soevereine koning een tijd van vrede en overvloed zal aanbreken.

Muziek

Trofee met onder de strik een harp; een bazuin; een tamboerijn; een maatstaf; een (blok)fluit; drie samengevouwen vellen bladmuziek en een triangel met ringetjes eraan. Het loofwerk betreft olijf- en eikenblaadjes met een enkele eikel. Deze uit een aantal samengebonden instrumenten bestaande trofee duidt op *Muziek*.⁸⁰ Het eikenloof staat symbool voor *Roem*.

Handel

Trofee met onder de strik een aardbol (*globe*); een *caduceus* (met twee slangen omwonden en gevleugelde staf van Hermes, boodschapper van de goden en god van de handel); een schild met een Medusakop; een lier en een degen. De globe staat

- Links: Trofee Kracht en Eenheid (?)
- Midden: Trofee Eendracht maakt Macht.
- Rechts: Trofee Vlijtigheid (en Letterkunst?)

voor de *Wereld*, maar kan ook *Macht* betekenen. De *caduceus* wijst op *Handel* en het schild met het Medusahoofd op *Bescherming* of *Nieuwe Toekomst*. De zeven snaren van de lier (een uitvinding van Hermes) duiden op *Harmonie*. De gehele trofee lijkt de wens uit te drukken van een toekomst met een veilige, wereldwijde handel.

Vanitas

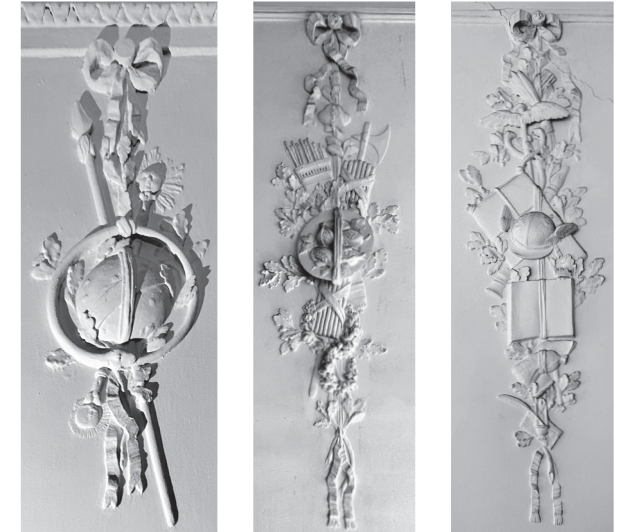
Trofee met onder de strik een spade; de steel en het blad van een zeis en een gevleugelde zandloper. De zandloper verwijst naar het kortstondige leven op aarde en het naderen van het stervensuur. De vleugels verwijzen daarbij naar de tijd die vervliegt. De zeis symboliseert de (onverbidelijkheid van de) dood en ook de spade (attribuut van de doodgraver) verwijst hiernaar. Het loofwerk van immer groenblijvende klimop staat symbool voor eeuwig leven en verbondenheid tot in de dood. De elementen verwijzen naar de *Dood*, de *Vergankelijkheid* en *Kortstondigheid* van het leven, de trofee is een allegorie op *Vanitas* (alles is ijdel, tijdelijk).

Kracht & Eenheid

Trofee met onder de strik een speer; een globe (*kloot*), omgeven door *Ouroboros* (de slang die in zijn eigen staart bijt) en een scepter met twee ronde uiteinden, waarvan de bovenste straalt. *Ouroboros* symboliseert de cyclische aard van de natuur, het eeuwige terugkeren en de *Eenheid* van alles (alfa en omega). De speer verwijst naar *Kracht*, *Strijd* en *Overwinning*. De *scepter* staat gebruikelijk voor *Wereldlijke Macht* of *Aanzien* maar kan ook *Eenheid* betekenen.

Eendracht maakt macht

Trofee met onder de strik een met pijlen gevulde koker; een roedenbundel (*fascies*) met bijl en een bord met vier granaatappels. Granaatappels staan voor *Vriendschap*, *Gezamenlijkheid* en *Eenheid*, de fascies en de pijlenkoker zijn symbolen van *Kracht* en

Macht. Tezamen vormen zij de allegorie *Eendracht maakt macht*, de wapenspreuk van Nederland ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden (1588-1795).

Vlijtigheid (& Letterkunst?)

Trofee met onder de strik een Hermesstaf (*caduceus*); een fluit; een pakket; een gevleugelde helm (Hermes' *Petasis*); een boek; een kwast of veger; een inktstel met ganzenveer en gevouwen (brief-) papier. De attributen van Hermes met de fluit verwijzen naar *Vlijtigheid*.⁸¹ Het boek, de inktpot en de veer zouden naar *Letterkunst* kunnen wijzen.⁸²

Plafonds, middenstukken

In vier ruimtes zijn stucplafonds met allegorieën als centraal ornament te vinden.

Liefde en Muziek (fluitspel)

Ronde perklijst met een licht bewolkt zwerk vol zonnestrallen; en enkele objecten: twee duiven; een gespannen boog en pijlenkoker gevuld met pijlen; een lange lepel; een tamboerijn; een toorts; een bloemenkrans; een blazen en twee fluiten. Tezamen vormen ze een allegorie op *Liefde* en *Muziek* (en dan specifiek *fluitspel*).⁸³ De boog, koker en pijlen zijn samen met de fakkel de attributen van *Cupido* (*Liefde*), de twee (tortelende) duiven duiden hier

79 In het verhaal verhongert een groep mensen ondanks een tafel vol heerlijk eten. Meters lange lepels verhinderen eenieder om het voedsel naar hun eigen mond te brengen. Een tweede groep mensen in dezelfde omstandigheid voedt elkaar en blaakt van gezondheid.

80 Ripa 1593: *Musica*

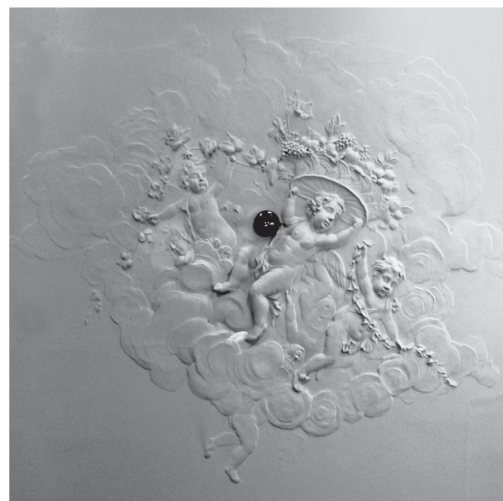
81 Ripa 1593: *Industria*

82 Ripa 1593: *Gramatica*

83 Ripa 1593: *Amor* en *Musica*

- ▲ Het middenstuk op het plafond in de antichambre betreft een allegorie op Liefde en Muziek (fluitspel).

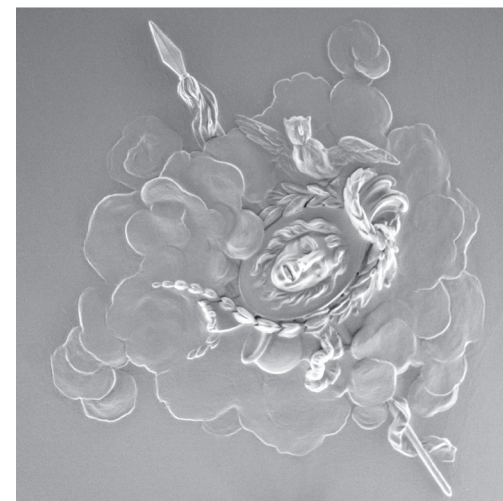
- ▲ Het middenstuk op het plafond in de comptoir betreft een allegorie op Smaak.

ook op. De bloemenkrans en de fluiten verwijzen naar Euterpe, één van de negen muzen uit de Griekse mythologie (Euterpe is muze over het fluitspel). Locatie: plafond van de *antichambre* van de suite op de bel-etage.

Smaak

Bewolkt zwerk met putti en een *cherubijn* (ge vleugelde putto). De cherubijn staat centraal en draagt op zijn hoofd een mand vol vruchten, waarin duidelijk druiven, peren en perziken te herkennen zijn. Aan iedere zijde ervan bevindt zich een putto met een blad- of bloemslinger in de handen. Binnen dezelfde wolk bevinden zich nog drie andere putti, waarvan er één ondersteboven tussen de centrale cherubijn en de rechter putto hangt en de tweede zich links van de linker putto bevindt. Van de derde zijn enkel de beentjes te zien, aan de onderzijde van de wolk.

De mand met fruit en de perziken zijn attributen van *Smaak*.⁸⁴ Smaak is het zintuig voor het proeven en het gevoel voor schoonheid; het is één van de vijf zinnen (zintuigen) of delen van het lichaam, waardoor ideeën en gedachten tot de geest komen. Het kan enerzijds leiden tot nuttig advies en voordeel, en anderzijds tot bedrog, vervalsing en verderf. Locatie: plafond van het comptoir.

- ▲ Het middenstuk op het plafond in de beschilderde kamer betreft een allegorie op Rede/Wijsheid.

Rede/Wijsheid

Rechthoekige perklijst met een bewolkt zwerk en een speer; een uil; een lauwerkrans en een olijftak rond een schild waarop het hoofd van Medusa te zien is. De interpretatie van deze allegorie is tweeledig: een dergelijk schild (feitelijk de *aegis* van Minerva) gecombineerd met een speer en een lauwerboom is een allegorie op *Rede*; de Medusakop op een schild met een olijftak en de uil staan symbool voor *Wijsheid*.⁸⁵ Locatie: plafond van de beschilderde kamer op de eerste etage.

Aankomende dageraad

Ronde perklijst een bewolkt zwerk met cherubijntjes. De centrale putto houdt een brandende fakkel in de rechter hand. Een andere houdt een lauwerkrans boven het hoofd van de eerste. In zijn andere hand draagt hij een bosje bloemen. De gevleugelde jongen, de fakkel, de krans en de bloemen verbeelden 'de konstige dagh' (*Aankomende dageraad*).⁸⁶ De fakkel staat hierbij symbool voor het morgenlicht. Locatie: plafond van de grote zaal op de eerste etage.

Plafonds, hoekstukken

In de perklijst rond het hiervoor beschreven middenstuk *Aankomende dageraad* in de grote zaal

- ▲ Het middenstuk op het plafond in de grote zaal betreft een allegorie op Aankomende dageraad.

bevinden zich vier hoekstukken met allegorische afbeeldingen. Het betreffen de vier kardinale deugden: *Voorzichtigheid*, *Rechtvaardigheid*, *Moed* en *Gematigdheid* (foto's zie pp. 56-57).

Voorzichtigheid

Een hertenschedel met speer; slang en spiegel. De laatste drie zijn attributen van Voorzichtigheid.⁸⁷

Rechtvaardigheid

Een zwaard; een kroon en een roedenbundel (fascies) met bijl. Het zijn attributen van Rechtvaardigheid.⁸⁸

Moed

Een leeuwenkop met een boog; pijlen in een pijlkoker; een speer en een knuppel. Het geheel is de allegorie op Moed.⁸⁹

Gematigdheid

Een kruik en enkele gereedschappen er omheen. De kruik is het attribuut van Gematigdheid.⁹⁰

Schouwstukken

Plastisch stucwerk met allegorische afbeeldingen is ook op de boezems van drie schouwen aangebracht. Op de schouw van de beschilderde kamer

84 Ripa 1593: *Gusto*. De duiding van deze allegorie is door E. Koldeweijn bevestigd (mailwisseling 15-5-2021).

85 Ripa 1593: *Ragione en Sapienza*

86 Ripa 1593: *Aurora*

87 Ripa 1593: *Prudenza*

88 Ripa 1593: *Iustitia*

89 Ripa 1593: *Fortitudo*

90 Ripa 1593: *Temperanza*

▲ Hoekstuk Voorzichtigheid.

▲ Hoekstuk Rechtvaardigheid.

staat Aarde en op de twee van het enfilade-appartement aan de achterzijde op de tweede etage staan *Eendracht en Muziek* en *Strijd (Overwinning?)*.

Aarde

In een medaillon het portret van een vrouw die een kroon van torens draagt. De getorende kroon verwijst naar de aarde, die gekroond is met steden, torens, kastelen en dorpen. Deze 'getorende' vrouw draagt verder een sluier over het achterhoofd waar-

▼ Schouwstuk Aarde.

▲ Hoekstuk Moed.

uit twee sleutels steken. De sleutels symboliseren het 'op slot' gaan van de aarde in de winter en het ontsluiten van het gezaaide zaad in de lente.⁹¹

Eendracht en Muziek

Trofee met hangend aan een lint een brandende toorts; een bundel van pijlen; een tamboerijn; een triangel (met drie ringen) en een neerwyzend stafje met een hand aan het einde. De bundel van pijlen is met een lint driemaal omwonden. Het symboliseert *Eendracht*.⁹² De tamboerijn en triangel sym-

▼ Schouwstuk Eendracht en Muziek.

▲ Hoekstuk Gematigheid.

boliseren *Muziek*.⁹³ In deze context vertegenwoordigt de brandende fakkel mogelijk *Roem*. Het handje is vermoedelijk een Joodse *jad*, een aanwijsstokje dat gebruikt wordt bij het lezen van de Thora.

Strijd (Overwinning?)

In plastisch stucwerk een plankje aan de wand, waarop een borststuk (van een harnas), een brandende fakkel en een gevulde pijlenkoker liggen. Het ensemble objecten associeert met *Strijd* of met *Overwinning*.

▼ Schouwstuk Strijd?

Analyse decoratieprogramma

Zeven deugden

Huis Cohen bevat in haar stucwerk de allegorieën op de *zeven deugden*, bestaande uit de vier kardinale deugden *Prudentia* (Voorzichtigheid), *Iustitia* (Rechtvaardigheid), *Temperantia* (Gematigdheid) en *Fortitudo* (Moed) en de drie goddelijke deugden *Fides* (Geloof), *Spes* (Hoop) en *Caritas* (Naastenliefde).⁹⁴ De kardinale deugden bevinden zich in de grote zaal en de goddelijke deugden zijn in de vestibule aangebracht; twee van de meest representatieve ruimtes in het huis. Cohen verzekerde zich er op deze wijze van dat zijn gasten deze waarden onder ogen kregen. Naastenliefde speelde voor Cohen een grote rol; het stucwerk bevat meermalen een verwijzing naar Caritas en tot twee maal toe een lange lepel als verwijzing naar de parabel van De lange lepel, een verhaal over hoe geluk en voorspoed enkel kan worden bereikt door samen te werken en wederzijds te geven en te ontvangen. Naastenliefde past bij Cohen, die zich aldor heeft ingezet voor de gemeenschap en de armen.⁹⁵

Joodse elementen

Binnen de allegorieën op de drie goddelijke deugden worden enkel oudtestamentische elementen gebruikt; zo fungeren de tafelen met de tien geboden als attribuut voor *Geloof*, waar in de westerse wereld meestal het Christelijk kruis wordt gebruikt. Binnen het joodse geloof wordt het Nieuwe Testament niet als een heilig boek gezien. Het stucwerk bevat overigens meer duidelijke joodse verwijzingen: Ruth, Abraham, Izaäk en Rachel met haar kinderen Jozef en Benjamin zijn voorstellingen uit de *Tenach* (Hebreeuws: תנ"ך). Dit heilige boek van het Jodendom bevat 39 Bijbelboeken die ook in het Oude Testament voorkomen (maar in een andere volgorde). In één van de trofeeën is mogelijk een sjofar afgebeeld. Enkele van de andere instrumenten zijn mogelijk ook specifiek Joods, maar door mij niet als zodanig herkend. De jat op de schouw in één van de vertrekken op de tweede etage is een duidelijk Joods object.

Zakenman

De verwijzingen naar *Handel* en *Vlijtigheid* passen

bij Cohens succesvolle koopmanschap.⁹⁶ De verwijzingen naar Aarde en de vier *Seizoenen* zijn niet alleen passend voor een (tabaks)telers die in de omgeving van Amersfoort vele plantages bezat, maar passen ook goed bij de laat-18e-eeuwse ideeën over natuur – wat ook terug te vinden is in de verbinding die in het huis met de tuin is gemaakt. Verrassend is de determinatie van de allegorie Smaak op het plafond in het comptoir.⁹⁷ Is het een indicatie dat deze vermeende kantoorruimte misschien een eetkamer betreft, of toonde Cohen hiermee aan zelf over ‘goede smaak’ te beschikken? Wellicht refereerde hij aan de goede smaak van zijn tabak.

Politieke voorkeur

Met de trofee *Monarchie*, *Vrede* en *Overvloed* liet Cohen zich als Orangist zien, met de boodschap dat een monarchie vrede en overvloed brengt. Zoals zoveel Joden uit zijn tijd was hij een warm aanhanger van de Oranjes, met name vanwege hun opvattingen over godsdienstvrijheid. Cohen financierde onder andere het leger van stadhouder Willem V. Hij stelde zelfs Huis Cohen ter beschikking aan de prins, diens vrouw prinses Wilhelmina van Pruisen, hun kinderen en hun staf. Tijdens de twisten tussen Patriotten en Prinsgezinden in 1787 moesten zij vluchten en maakten ze er dankbaar gebruik van.⁹⁸ Anderzijds heeft hij de republikeinse wapenspreuk *Eenheid maakt Macht* op verschillende manieren in het stucwerk laten verwerken. Deze schijnbare tegenstelling zien we ook terug in zijn politieke ideeën.⁹⁹

Vrijmetselaar

Minder opvallend maar onmiskenbaar aanwezig zijn de verwijzingen naar *Vrijmetselarij*. En ook dit past bij Cohen, gezien het feit dat hij na zijn verhuizing naar Amsterdam in 1786 lid werd van de Amsterdamse vrijmetselaarsloge *Concordia Vincit Animos*.¹⁰⁰

Persoonlijke elementen

De trofee met allegorie op de *Dood* en de *Vergankelijkheid* van het leven is wellicht ingegeven door de dood van Benjamins Cohens vader Jonas. Hij stierf in hetzelfde jaar dat Benjamin dit huis kocht. Het ligt precies tegenover zijn vaders huis (Huis Tinnen-

burg), aan de overzijde van de gracht langs de Zuidsingel. Persoonlijk zijn ook de vele muziekinstrumenten en verwijzingen naar *Muziek*; ze wijzen onmiskenbaar bij Cohens liefde voor muziekspel. De allegorie op *Eendracht en Muziek* associeert sterk met het gezelschap waar Cohen mee musiceerde: het droeg de naam *Muziekcollege Concordia* (=Eendracht). Welk instrument Cohen bespeelde is niet voldoende onderzocht; de verwijzing naar *Euterpe* in het stucplafond in de antichambre doet vermoeden dat het een fluitinstrument betreft. Binnen alle afgebeelde instrumenten in Huis Cohen komt de fluit ook het meeste voor.

Opvallend is dat alle allegorieën in representatieve ruimtes zijn aangebracht, behalve *Strijd/Overwinning* en *Eendracht en Muziek*. Deze bevinden zich als schouwstukken in het enfilade-appartement op de tweede etage aan de achterzijde, behorende tot de meest intieme kamers van het hele huis. Wanneer we hier te maken hebben met een persoonlijke boodschap van Cohen aan zichzelf, over zijn eigen genoegens (muziek), een persoonlijk doel (overwinning), zou dit dan zijn appartement kunnen zijn geweest?

Reconstructie

Benjamin Cohen heeft *representatie*, *wonen* en *huishoudelijk* gebruik *duidelijk* als uitgangspunten gebruikt bij het ontwerp van zijn huis, zoals veel van zijn elitaire tijdgenoten. Het vormen strikt gescheiden domeinen. Zoals gebruikelijk in de 18e eeuw waren het souterrain en zolder bestemd voor huishoudelijk gebruik (keuken, opslag, reiniging), inclusief huisvesting van het inwonend personeel. Leef- en woonvertrekken bevonden zich in de zijvleugel en op de tweede etage. Het representatieve domein betrof alle ruimtes op de bel- en eerste etage in de hoofdvorm van Huis Cohen, gegroepeerd rond de statietrap. Door een ingenieus systeem van formele en verholten deuren werden gasten hierbinnen van hoogtepunt naar hoogtepunt geleid.

Laten we als gedachte-experiment eens een bezoek brengen aan Huis Cohen in 1784. Het exterieur geeft ons al meteen een indruk van de status en rijkdom van de eigenaar, met name de façade tegen de voorgevel. Huis Cohen valt ook vanwege de hoogte direct op; met haar drie etages plus een

94 Tegenhangers van de zeven hoofdzonden. De kardinale deugden gaan terug op de Griekse filosofen; de goddelijke deugden zijn afkomstig van 1 Korinthe 13.

95 J. Morel, 'Van Medien naar Mokum: het glansrijke leven van Benjamin Cohen; *Flehite* 14 (2013) 78-105

96 Morel 2013 101 en D'Hollosy 2022. Morel noemt hem zelfs 'een van de meest succesvolle zakenmensen van zijn tijd'.

97 Interpretatie in overeenstemming met E. Koldewij (mailwisseling dd. 15-5-2021).

98 L. Edelkoort, 'Rustig Amersfoort: prins Willem V was hier veilig; *Kroniek: tijdschrift historisch Amersfoort* 21:1 (april 2019) 6-7; Morel 2013 89

99 S. Bloemgarten, 'Lémon, Hartog de Hartog', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland 1780-1830* (2012) URL: <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1780-1830/lemmata/data/Lemon> [04/07/2018]

100 A. Caransa, *Vrijmetselarij en Jodendom: de wereld een tempel* (Hilversum 2001) 111-112

- ▲ De vestibule vormt de feestelijke entree van het huis. De centrale ruimte verbindt alle andere ruimtes op de bel-etage met elkaar en met het trappenhuis dat naar het souterrain en de eerste etage leidt. RCE Do67-TB-01-09

- De gang op de eerste etage aan het eind van de statietrap, die de grote zaal (porte-brisée rechts) met het appartement (porte-brisée links) en het trappenhuis verbindt. De openstaande deur in het midden geeft toegang tot de beschilderde kamer.

¹⁰¹ Gasten werden binnengelaten door personeel. Ze namen jassen en hoeden in ontvangst (Krabbe 2020 149).

¹⁰² Het geëigende vertrek voor de begroeting door gastheer en -vrouw was de antichambre. Van daaruit kunnen de gasten naar de andere ontvangstruimten worden geleid (Krabbe 2020 149).

dak steekt het ver boven de andere bebouwing langs de Singel uit.

Bij verdere toenadering zien we de vlakke, grijze voorgevel, in een omgeving waar gevels van rode baksteen domineren. Huis Cohen is aan de straatzijde geheel bekleed met gladde platen hardsteen en dit geeft het huis een moderne, rijke uitstraling. Door de naadloze aansluiting van de platen lijkt het alsof Huis Cohen in zijn geheel uit één reusachtig blok is gehakt. De indeling van de gevel is groots maar stijlvol, met vele horizontale en verticale lijnen

in een harmonieus en symmetrisch geheel met de nadruk op het middendeel. De decoratie is sober gehouden en bevindt zich voornamelijk op de risaliet en rond de entree. Het geheel straalt hoge rijkdom, finesse en kwaliteit uit, zonder decadent of pronkziek over te komen.

Drie hardstenen treden leiden naar de dubbele deur. Hondenkoppen op de deur waarschuwen de bezoekers: treed hier niet lichtzinnig binnen; wij beschikken over goed getrainde (jacht)honden. Een trekbel doet de grote bel in de hal achter de deur klinken. En inderdaad: er slaan wat honden aan. Naast de hoofdentree van het huis valt de trap naar de bediendendeur in het souterrain op; de eigenaar is er blijkbaar op gesteld dat het personeel niet door de hoofdingang gaat.

Een bediende doet open en laat ons binnen.¹⁰¹ De vestibule achter de deur vormt een indrukwekkende entree: de ruimte heeft een vloer van kostbaar marmer, mahoniehouten deuren, marmeren lambrisering en kunstvol stucwerk aan de wanden en tegen het plafond. Boven de deuren zijn de drie goddelijk deugden *Hoop*, *Geloof* en *Liefde* weergegeven en op de tussenliggende wandvlakken zijn betekenisvolle trofeeën aangebracht. Het geheel maakt direct een enorme indruk: hier woont een welgestelde Jood, een tabakshandelaar en Oran-gist met voorliefde voor muziek, kunst en wetenschap. Het geëigende oog herkent zelfs symbolen van vrijmetselarij.

Twee grote deuren met ramen rondom aan het einde van de vestibule geven zicht op de achter het huis liggende tuin. De vier portretten aan de wand symboliseren de seizoenen en het verstrijken daarvan is in de tuin goed te zien. Een bediende sluit juist op dat moment met grote schuifdeuren het achterste deel van de vestibule af, om de stroom van gasten straks in goede banen te leiden.

Nadat we zijn aangekondigd worden we naar de *antichambre* geleid, de voorkamer van de suite aan de linkerkant, waar Benjamin Cohen en zijn vrouw Chaele ons ontvangen.¹⁰² De kamer is mooi gedecoreerd en het stucwerk op het plafond benadrukt opnieuw de liefde voor muziek. Een prachtige porte-brisée geeft doorgang tot de achterliggende ruimte, de *chambre*, waar al meer gasten vertoeven. Dit vertrek is erg rijk gedecoreerd volgens de laat-

ste Franse mode; de kleurrijke wandbespanning is omlijst door betimmering met prachtig en verguld snijwerk en de schouw is vrijwel in de wand opgenomen. De marmeren schoorsteenmantel heeft daarentegen een wat ouderwetse vorm (net als de andere schouwen op de bel-etage); de bewoners zijn modern, maar hebben ook af en toe iets traditioneels over zich.

- ▼ De openstaande deur geeft vanuit de gang zicht op de beschilderde kamer.

▲ De grote zaal met de vensters rechts en de porte-brisée links.

Wanneer het langzaam tijd wordt om te dineren, worden we via een tweede porte-brisée naar de tuinkamer geleid. Tijdens eerder bezoek werden in deze ruimte allerlei spullen, dranken en gerechten klaargezet voor het diner dat in de *chambre* plaatsvond (*dessertkamer*),¹⁰³ maar gezien de grootte van het gezelschap wordt het eten nu in de grote zaal geserveerd. De route leidt door de naastgelegen zijkamer, waar de vrouw des huizes die ochtend nog haar visite ontvangen heeft met thee en koffie. Hier is veel fraais te zien (allerhande kunst en curiosa). De enige uitgang brengt ons in het schitterend gedecoreerde trappenhuis, waar we de marmeren treden naar de eerste etage volgen en in een tweede gang vol marmer en sierlijk stucwerk arriveren. Een openstaande deur biedt zicht op de achterliggende beschilde kamer. Het oog valt direct op *Architectuur* boven de deur en leidt Cohens favoriete gespreksonderwerp in.

De grote porte-brisée aan de rechterhand staat eveneens open en muziek lokt ons de grote zaal in. Bij binnenkomst worden we begroet door een aantal vrolijke cherubijntjes tegen het plafond, die het aankomende dageraad uitbeelden. Ze zijn omringd

¹⁰³ De tuinkamer was zeer geschikt als *dessertkamer* (ideaal gelegen naast de *chambre*/eetzaal): er werden gerechtjes en dranken voor het opdienen klaargeemaakt en de serviezen en andere benodigdheden klaargezet (Krabbe 2020 170).

door allerlei ornamenten en sierlijsten – verguld en gekleurd – waaronder de vier kardinale deugden. De wanden zijn voorzien van verschillende afwerkingen: rijke en kleurrijke wandbespanningen, enorme spiegels, betimmering en lambrisering met vergulde lijsten en ornamenten en delen met hoogglanzend en kleurrijk pleisterwerk waarmee verschillende soorten marmer worden geïmiteerd. In de tussenspouwruimten staan objecten uit de verzameling van de Cohens. Vijf grote ramen bieden prachtig uitzicht over de tuin en laten veel licht binnen.

Een klein orkestje speelt aan de ene zijde van de ruimte. Er is voldoende ruimte voor een grote en feestelijk gedekte eettafel. Stilletjes dient het personeel verrukkelijke gerechten op, die ze aanvoeren via de verholen deur naast één van de schouwven en de achtergelegen bediendentrap vanuit de koosjere keuken in het souterrain.

Na het diner trekt een deel van het gezelschap zich terug in de beschilde kamer voor een intiem gesprek of een spelletje. De kamer is deel van een driekamerappartement, mooi ingericht voor gasten. Een deur biedt toegang tot de tweede kamer, vanwaar een grote porte-brisée weer naar de gang leidt. Het is slechts logés toegestaan de achterste kamer (*kabinet*) te betreden. Ook de privévertrekken van de Cohens op de tweede etage zijn voor ons gasten niet toegankelijk. Ze zijn enkel via de secundaire trap te bereiken. De twee enfilade-appartementen zijn van het echtpaar: die van Chaele ligt aan de voorzijde van het huis, die van Benjamin aan de achterzijde. Ze bestaan ieder uit drie geschakelde kamers: een voorkamer (*antichambre*) als zit- en intiem ontvangstvertrek, een bedkamer (*chambre*) met ledikanten om te rusten en slapen en een *cabinet* dat dienst doet als een garderobe voor verkleden en toilet. Vanuit de lange gang, die de beide appartementen van elkaar scheidt, zijn alle kamers ontsloten middels een verholen deur, die voornamelijk door de bediening wordt gebruikt.

Een aantal van ons wil graag van het uitzicht over de stad genieten en zoekt het hoger op. We gaan daarvoor naar het dakterras op de zijvleugel of zoeken de dakruimte op die is gemaakt voor de viering van het Loofhuttenfeest. Om die vanuit de

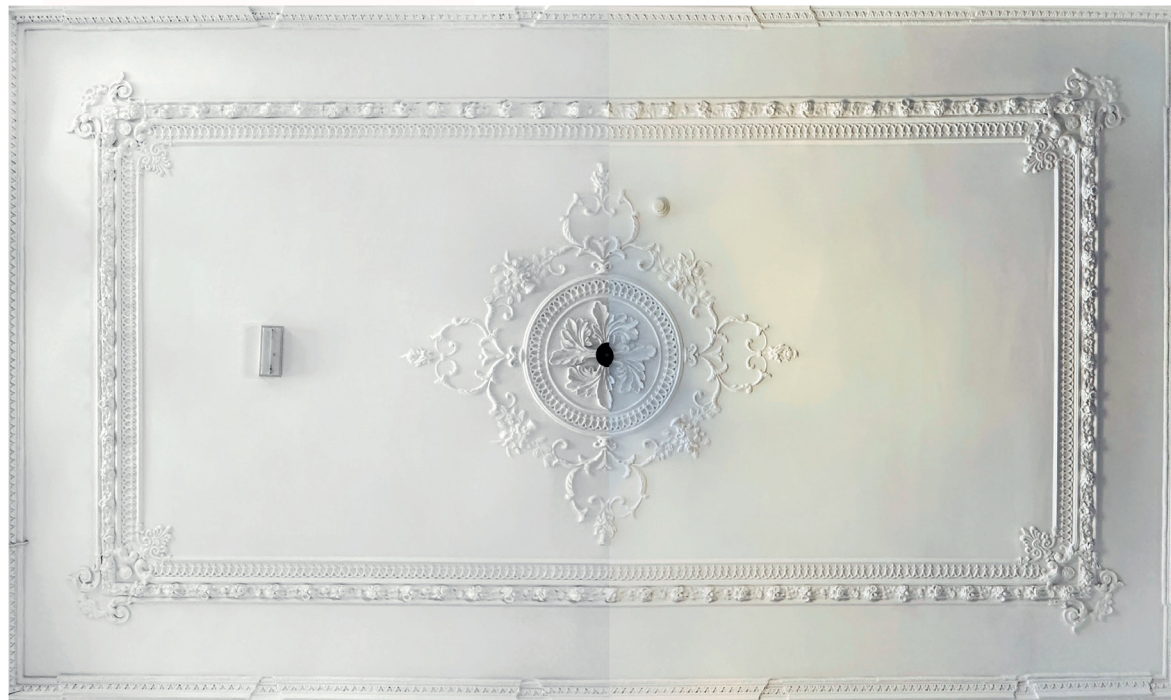

▲ Gezicht op de achterzijde van het huis van Benjamin Cohen aan de Zuidsingel vanaf de Monnikendam in Amersfoort. Tekening door Jordanus Hoorn, 1784.

Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam MvS 132

grote zaal te bereiken, moeten we eerst via de statietrap weer terug naar de bel-etage. Daar gaan we richting de zijvleugel van het huis, die nog meer privékamers van de Cohens herbergt. We nemen de secundaire trap omhoog naar de tweede etage, waar een deur toegang biedt naar het dakterras op de zijvleugel, of naar de zolder, vanwaar we op het dak kunnen komen. Met zoveel gastverkeer over deze trap is het niet verwonderlijk dat Cohen ook hier flink geld aan heeft besteed. De lambrisering is van marmer en de leuning zijn rijk besneden, zij het minder dan de leuning van de statietrap. Alle gasten vergapen zich en denken dat Cohen zelfs de bediendentrap met marmer heeft bekleed.

Ondertussen is het personeel in het souterrain druk doende met de verzorging van de gasten en de bewoners. In de keuken wordt volgens de joodse spijswetten gekookt. Het is er aldoor druk, niet alleen met eigen personeel, maar eerder ook met leveranciers die hun nering met een bootje over de gracht hebben aangevoerd. Speciaal voor hen is aan de achterzijde van de zijvleugel een aanlegsteiger gemaakt. Andere leveranciers hebben de toegang aan de voorzijde van het huis gebruikt: de bediendenentree onderaan de trap naar het souterrain.

▲ Stucplafond in de vestibule (fotomontage).

Wanneer Benjamin besluit om samen met zijn zoon Abraham de drukte even te ontvluchten en over de stadswal langs de achterzijde van zijn huis wandelt, ontstaat het moment dat Jordanus Hoorn in 1784 heeft getekend (zie afbeelding p. 63).

Tot besluit

Huis Cohen beschikt over een uniek interieur. Meer nog dan de hoogwaardige kwaliteit en rijke uitvoering ervan, is het de integrale staat waarin het zich bevindt wat het zo bijzonder maakt. Aan de laat-18e-eeuwse indeling van het huis is sindsdien weinig veranderd. Vrijwel alle ruimtes in het gebouw – het zijn er meer dan 40 – beschikken bovendien nog over de afwerking en decoratie uit die tijd. Huis Cohen bevat daarmee zelf voldoende informatie voor een gedetailleerde reconstructie, ook zonder archivale bronnen te gebruiken.

De analyse van de ruimtelijke organisatie op basis van de plattegronden en de voorzieningen maakt duidelijk dat het een typisch voorbeeld is van een grote, laat-18e-eeuwse stadswoning van gegoede burgerij. Het is ontstaan door het verbouwen van een midden-17e-eeuws pand volgens de

¹⁰⁴ Bij een dergelijk onderzoek is wel belangrijk om onderscheid te maken tussen hoe de opdrachtgever/ontwerper het bedoeld heeft en hoe het daadwerkelijk door de bewoners is gebruikt. Interessant hiervoor is om de archivale bronnen hier als nog op na te slaan, onder andere het familiearchief van de Cohens en een manuscript van de kleinzoon van Benjamin, de heer D.E. Cohen (Joods Historisch Museum, diverse dossiers, bijv 798Coke kb: Geschiedenis van de familie Cohen, Allard Pierson, UBA275: Collectie dr. David Ezechiël Cohen).

¹⁰⁵ E. Koldeweij, mailwisseling 25-03-2021.

eigentijdse neoclassicistische stijl. Daarbij is een duidelijke scheiding aangebracht tussen *representatie*, *wonen* en *huishoudelijk gebruik*.¹⁰⁴

Bij de indeling en de inrichting van het huis zijn elementen en ideeën uit de Franse architectuur gebruikt: een onderhuis voor de dienstvertrekken, een bel-etage en eerste etage met rijkgedecoreerde, openbare vertrekken rond een representatieve ontvangsthall met een indrukwekkende trappartij en een bovenverdiepingen met privévertrekken in een appartementensysteem van drie geschakelde kamers (enfilade). De verschillende functies zijn ondergebracht in daarvoor bestemde delen van het huis (domeinen) en met gescheiden routes door het huis.

Wat het interieuronderzoek vooral aan het licht heeft gebracht, is hoe bijzonder het intacte 18e-eeuws interieur is. In vrijwel alle ruimtes is een intact interieurensemble te vinden. Het interieur is

▼ Detail uit het stucplafond in de chambre op de bel-etage.

▲ Portretten van Benjamin Cohen (r) en zijn tweede echtgenote Chaele Abraham Meijer. Olieverf op paneel door J. van Hien, 1775. Joods Historisch Museum Mo14632 en Mo14633

niet alleen van hoog *interieurhistorisch* belang vanwege de kwaliteit, omvang en gaafheid, maar juist ook vanwege de hoeveelheid aan informatie die het herbergt. Huis Cohen biedt de zeldzame gelegenheid tot integrale bestudering van ontwerp, wooncultuur, toegepaste bouwtechnieken en materiaalgebruik van het laatste kwart van de 18e eeuw. De voorafgaande beschrijving is slechts een selectie uit de vele onderzoeksmogelijkheden.

Als we vanwege de rijke uitvoering Huis Cohen tot een van de *allermooiste huizen*¹⁰⁵ mogen rekenen, is het zonder enige twijfel ook *één van de meest leerzame huizen*. Alleen al om de informatiewaarde te behouden zou het gehele interieur onaangestast moeten blijven. Het lijkt een haast onmogelijke opgave om een nieuwe bestemming voor het huis te vinden en alle aanwezige kwaliteiten intact te laten. Maar het is absoluut alle moeite waard om te zoeken naar een bestemming waarin alle bestaande kwaliteiten behouden kunnen blijven, of zelfs teruggebracht worden.

Duidelijk is ook dat er nog veel meer informatie verborgen ligt achter de huidige vloer-, wand- en plafondaafwerkingen: bijvoorbeeld over vloerbekleding, gebruikt wandtextiel, toegepaste kleuren en latere aanpassingen. Zouden we daarom niet, telkens wanneer in Huis Cohen afwerklagen worden verwijderd, de sporen erachter moeten documenteren om geen snipper informatie verloren te laten gaan?